

זקנים נפגעי עבירה בהליך הפלילי

קרן צפירי*

אוכלוסיית הזקנים בעולם הולכת וגדלה בקצב מהיר ביותר בעשורים האחרונים, לאור זאת נדרשת התייחסות מיוחדת לצורכיהם של הזקנים בתחומי חיים שונים, לרבות הצרכים בעולם המשפט. אולם הבנת הצרכים הללו טרם חלחלה במלואה לעולם המשפט הפלילי, והוא אינו נוטה לראות בזקנים קהל יעד מובחן הראוי לתשומת לב מיוחדת בתוך אוכלוסייה. אי לכך זקנים נפגעי עבירה סובלים מפגיעות כפולה¹ מעצם השתייכותם לשתי קבוצות סיכון – היותם נפגעי עבירה, והיותם בגיל זיקנה, על הקשיים והאתגרים ששלב זה בחיים יכול לזמן. העיסוק בזכויותיהם של נפגעי עבירה כמושאי זכויות עצמאיות הולך וצובר תאוצה בעולם וגם בישראל בעשורים האחרונים² ואולם, בכל אלה, נפקד מקומם של הזקנים נפגעי העבירה כאוכלוסייה מובחנת בעלת מאפיינים וצרכים ייחודיים. להבדיל מאוכלוסיות אחרות, המוכרות כבעלות מאפיינים ייחודיים המקנים להן זכויות מיוחדות כנפגעי עבירה, כגון נפגעי ונפגעות עבירות מין, ילדים או אנשים עם מוגבלויות,³ אוכלוסיית הזקנים לא זכתה להתייחסות ייחודית לצרכיה, ולא נעשה כל אפיון של הצרכים המיוחדים אותה.⁴ זאת, חרף פרסומם של מחקרים שנערכו בעיקר בתחום הוויקטימולוגיה ("מדע הקורבנות"), המייחסים לזקנים נפגעי עבירה מאפיינים ייחודיים, הן מבחינת סוג העבירות האופייניות כלפי זקנים, והן מבחינת תגובותיהם של הזקנים לעבירות הללו, כפי שיפורט בהרחבה להלן. במאמר זה בכוונתי להציג את הצורך בהכרה בזקנים נפגעי עבירה כקטגוריה נפרדת בעולם נפגעי העבירה בישראל. הכרה זו חשובה לשם בחינת המענים הניתנים כיום לזקנים נפגעי העבירה ומידת התאמתם לצורכיהם, ולשם הבניית מענים חדשים שיותאמו לצרכים הייחודיים של הזקנים בהליך הפלילי.

* עורכת דין בקליניקה לזכויות זקנים וניצולי שואה ע"ש מרטי ג'ייקוב, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן. המאמר מבוסס על הידע הרב שנרכש במסגרת הסיוע שניתן בקליניקה לזקנים נפגעי עבירה. אני מודה מקרב לב לחברותיי לקליניקה ולפרויקט הליווי לאורך השנים על השותפות בעשייה. הטיטות הראשונות של המאמר נכתבו במסגרת סדנת "עת לכתוב" של הקתדרה לזכויות אדם ע"ש אמיל זולא במכללה למינהל, ואני מבקשת להודות לאבינעם כהן, ארנה בן-נפתלי ולמשתתפי ומשתתפות הסדנה על תמיכתם והערותיהם המועילות. תודה רבה לענבר כהן, הילה אביאלי, למערכת מעשי משפט ולקוראת האנונימית על הערותיהן המועילות למאמר. תודה מיוחדת לשיירי רגבי-מסלם על העזרה הרבה לאורך הדרך.

מבוא

אלימלך בן השמונים הוא אדם ערירי המתגורר בביתו. הוא סובל מבעיות רפואיות שונות אשר מונעות ממנו כל אפשרות לצאת מהבית. אנשים בקהילה שאליה הוא שייך, אשר זיהו את בדידותו ואת הצורך הנואש שלו בחברה, וכן את יכולותיו הכלכליות, יצרו איתו קשר ופיתו אותו לעסקאות כספיות שונות, אשר במסגרתן הוא העביר לכל אחד מהם סכומי כסף גבוהים ביותר, ללא כל תמורה. אלימלך סיפר את סיפורו לעובדת הסוציאלית המסייעת לו, אך החליט שלא להגיש תלונה במשטרה נגד אותם אנשים. לדבריו, הוא מעוניין להשאיר את הפרשייה כולה מאחוריו ולא להתעסק בה, בשל הרגשות הקשים שהיא מעוררת בו. הוא לא מאמין שיצליח לקבל את כספו בחזרה, וממילא, הוא מסביר, אותם אנשים זקוקים לכסף יותר ממנו, מאחר שעם מותו לא יהיה לו עוד צורך בכסף. אהובה, בת למעלה משמונים, מתגוררת עם בן זוגה, כבן תשעים, אשר מתמודד בשנים האחרונות עם ירידה קוגניטיבית. אהובה פנתה למשטרה לאחר שבן זוגה נהג כלפיה באלימות ואף איים עליה שהתנהגותו האלימה תלך ותחרף. נגד בן הזוג הוצא צו הרחקה, אך למרות זאת הוא ניסה ליצור איתה קשר. אהובה פוחדת מאוד מבן זוגה, אך איננה מעוניינת לראותו במאסר, והייתה רוצה שבית המשפט יכפה עליו לקבל טיפול למחלתו. היא מתנדנדת בין החשש הכבד לביטחונה, לבין החשש מפני עונש מאסר שייגזר על בן זוגה. לדבריה, היא ספגה ממנו יחס רע לאורך כל שנות נישואיהם, ועכשיו היא לא יכולה לפעול נגדו כשהוא במצב של חולשה. כמו כן, היא מרבה לדבר על הקושי להסביר לנכדיהם הקטנים מדוע סבא לא מגיע לביקור ביחד עם סבתא, ואומרת כי לא תוכל להסביר להם את העונש, ככל שייגזר עליו.

בתיה, בת כתשעים, מתגוררת לבדה בביתה. באחד הימים, ממש בכניסה לביתה, היא הייתה קורבן לשוד מלווה באלימות. שכנים ששמעו את צעקותיה יצאו לעזור לה והזעיקו את המשטרה. מאז אותו אירוע סובלת בתיה מתסמינים פוסט-טראומטיים: היא בוכה לעיתים קרובות, סובלת מחרדות, מכאבים פיזיים שהיא מקשרת לפגיעה, וממעטת לצאת מביתה. החשוד במעשה הועמד לדין והורשע בביצוע כמה עבירות שוד, ובהן העבירה כלפי בתיה. במסגרת גזר הדין קבע בית המשפט, בין היתר, כי העבריין ישלם לבתיה פיצויים בסך של 2,500 ש"ח בפריסה לשלושים ושישה תשלומים. לבתיה חשוב מאוד לקבל את הכסף, על מנת לוודא שהעבריין בא על עונשו, אך היא חוששת שבשל גילה ובשל פריסת הפיצויים לתשלומים, היא לא תזכה לראות את מלוא הפיצוי הכספי. היא מעלה תחושות של תסכול מכך שבית המשפט התחשב ביכולותיו של העבריין לעמוד בתשלומים, אך לא התחשב בגילה.

הסיפורים המתוארים לעיל מדגימים מקצת מהסוגיות המעסיקות זקנים נפגעי עבירה, ומשפיעות על תחושותיהם לפני, במהלך ואחרי ההליך הפלילי אשר ננקט (אם ננקט) כנגד האנשים אשר פגעו בהם: האחריות כלפי המשפחה, אשר מדריכה את שיקוליהם לאורך הדרך; העיסוק בזמן החולף ובמוות המתקרב; רגשות קשים בעקבות הפגיעה שנגרמה להם – בושה, פחד מפגיעה נוספת, ועוד. כמו כן, מדגימים הסיפורים הללו את חוסר

ההתאמה העלול להתרחש בין המענים הניתנים במסגרת ההליך הפלילי לבין צורכיהם של האנשים הזקנים, בשל חוסר הבנה של צורכיהם או בשל התעלמות ממצבם. לפיכך, מטרתו של מאמר זה היא להציג את המאפיינים הייחודיים של הזקנים נפגעי העבירה, את השיקולים המנחים אותם ואת צורכיהם, כמו גם את החוסרים הקיימים בדין. זאת, על מנת לשפר את יכולתו של המשפט הפלילי לספק מענה לאוכלוסייה זו, וכך לצמצם את מספר העבירות המתבצעות כלפי הזקנים בישראל.

אוכלוסיית הזקנים⁵ היא האוכלוסייה הצומחת בקצב המהיר ביותר בעשורים האחרונים, בזכות העלייה הדרמטית בתוחלת החיים, והיא צפויה להמשיך ולצמוח גם בעשורים הקרובים. למעשה, החל מהמחצית השנייה של המאה העשרים נוספו לתוחלת החיים עוד כעשרים שנות חיים, אשר יצרו את "הגיל השלישי", ובמהלך המאה העשרים ואחת צפויות להתווסף עוד כחמש-עשרה שנות חיים, אשר ייצרו את "הגיל הרביעי" – אוכלוסיית הזקנים מאוד, בני שמונים ומעלה, שהיא קבוצת הגיל הגדלה כיום בקצב המהיר ביותר. הזדקנות האוכלוסייה בעולם הוגדרה על ידי מזכ"ל האו"ם כשינוי הדרמטי ביותר במאה העשרים.⁶

בישראל מנתה אוכלוסיית הזקנים בסוף שנת 2017 כמיליון נפשות, אשר היו כ-11.5% מהאוכלוסייה הכללית בארץ.⁷ לפי תחזיות הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מספר הזקנים בישראל צפוי לגדול, וכך גם חלקם של בני שמונים ומעלה.⁸ מכאן, שאוכלוסיית הזקנים עצמה בישראל הולכת ומזדקנת. אחוז הנשים הזקנות בישראל גבוה יותר מאחוז הגברים,⁹ ומרביתם של הזקנים בישראל אינם ילידי הארץ.¹⁰ מובן שעם הגידול במספר הזקנים באוכלוסייה, היכולת להמשיך ולהתעלם מצורכי הזקנים הולכת ופוחתת, ובהתאם לכך (אם כי בקצב איטי מאוד) ניתנת התייחסות מיוחדת לצורכיהם בעולם המשפט.¹¹ אף על פי כן, הבנה זו עדיין לא חלחלה במלואה לעולם המשפט הפלילי, אשר אינו נוטה לראות בזקנים קהל יעד מובחן הראוי לתשומת לב מיוחדת.

באופן מסורתי, מיועד המשפט הפלילי להגן על האינטרס הציבורי ולא על האינטרס הפרטי של האדם הנפגע. ואולם, במהלך המאה העשרים, ובעיקר בעשורים האחרונים, התגברה ההכרה כי לקורבן העבירה צריך להיות חלק בהליך הפלילי, כמי שסבל באופן ישיר מהעבירה. הכרה זו הובילה להכללת ההגנה על זכויותיו של הנפגע במסגרת מטרות ההליך הפלילי.¹² בשנת 2001 חוקק חוק זכויות נפגעי עבירה, אשר עיגן את מעמדו של נפגע העבירה בהליך הפלילי, גם אם באופן מוגבל ומצומצם. עד לחקיקתו לא היה לנפגעי העבירה מעמד מיוחד במסגרת ההליך הפלילי, המתנהל בין המדינה לבין הנאשם.¹³ חקיקת חוק זכויות נפגעי עבירה סימנה את השינוי שחל בתפיסת המשפט הפלילי בישראל כמגן על האינטרס הציבורי בלבד, מתפיסה הרואה את הנפגע כאובייקט, ללא שם ופנים, אשר עניינו בהליך נשקל במסגרת בחינת טובת הכלל, לעבר תפיסה המכירה בנפגע כסובייקט, בעל פנים, נוכחות וזכויות, ואף בעל יכולת לעיתים להשפיע על ההליך הפלילי.¹⁴ ואולם, גם לאחר חקיקת החוק, מקומם של נפגעי העבירה נותר

שולי,¹⁵ והזכויות המעוגנות במסגרת החוק הן חלקיות, ובעלות מעמד משפטי נמוך יותר מזכויות החשודים והנאשמים.¹⁶

נוסף על ההתמודדות עם השלכותיה של העבירה שבוצעה כלפיהם ועם המקום השולי שלו זוכים נפגעי עבירה במסגרת ההליך הפלילי,¹⁷ זקנים רבים מתמודדים עם קשיים הנובעים מגילם. כך, למעשה, חווים הזקנים נפגעי העבירה קושי כפול, המקשה עליהם את ההתמודדות עם ההליך הפלילי אשר ננקט בעניינם. קושי כפול זה יכול לבוא לידי ביטוי בשני היבטים נפרדים: בהיבט הרגשי – התמודדות עם העבירה ועם ההליך הפלילי ואתגריו, במקביל להתמודדות הרגשית עם השלכות העלולות לנבוע מהזיקנה, כגון אובדן בני משפחה וחברים, אובדן יכולות או עצמאות, בדידות, הדרה חברתית ועוד; בהיבט המעשי – הרצון (ולעיתים ההכרח) להיות מעורב בשלבי החקירה והתביעה, במקביל לקשיים העלולים לעלות בתחום הנגישות הפיזית והקוגניטיבית, הרחקה של הזקנים מההליך על ידי בני משפחה ועוד. נושאים אלה יפורטו בהרחבה בהמשך.

כיום, בשל היעדר מודעות לצורכיהם הייחודיים של הזקנים נפגעי העבירה, סובב סביב הזקן נפגע העבירה מעגל של אנשים, אשר חגים בתוך ערפל סמיך של חוסר מודעות וחוסר הבנה לצרכיו. מתוך עיוורון חלקי זה, מתקבלות החלטות המשפיעות על חייהם של הזקנים נפגעי העבירה: מצד הזקנים עצמם, קיימת לעיתים גילנות עצמית,¹⁸ אשר באה לידי ביטוי בראייה עצמית של האדם הזקן כלא־כשיר, האשמה עצמית בפגיעה, בושה ורצון להסתיר את הסיפור מבני המשפחה ועוד. מצד בני המשפחה (אם ישנם) קיימת מורכבות בטיפול בנושא (אפרט על כך בהרחבה בהמשך המאמר): לעיתים קרובות בני המשפחה הם הפוגעים בזקן, ומערכת היחסים ביניהם מקשה על מתן סיוע לשם הפסקת הפגיעה. במצבים שבהם בני המשפחה אינם אלה הפוגעים בזקן, קיים רצון לגונן על הנפגע, אשר מתבטא לעיתים בתפיסה פטרנליסטית של "טובת הזקן", גם אם הפתרון המוצע לא בהכרח מיטיב עימו. שירותי הרווחה, ככלל, אינם מודעים מספיק למשמעויות של ההליך הפלילי, לאפשרויות הגלומות בו ולמחירים שהוא עלול לגבות, ועל כן אינם מסוגלים להדריך את הנפגע הזקן באופן מיטבי כיצד לנהוג. מצד מערכת האכיפה (המשטרה, הפרקליטות, בתי המשפט) קיים חוסר הבנה של צורכי האדם הזקן בכלל, ושל זקנים נפגעי עבירה בפרט. חוסר הבנה זה גורם לטיפול לקוי בתלונות המוגשות על ידי זקנים לכל אורך הדרך, החל מחקירת המתלונן במשטרה, עבור ביידוע הזקן על זכויותיו כנפגע ושמירה על זכויותיו, חקירת הזקן כעד בבית המשפט ושמיעת קולו ביחס להליך ולתוצאותיו, וכלה במתן פסקי דין העוסקים בעבירות כלפי זקנים. כל אלה מובילים לתת־אכיפה, פוגעים בזכויותיהם של הזקנים נפגעי עבירה במסגרת ההליך הפלילי, ועלולים להביא גם לפגיעה משנית המתרחשת בעקבות ההליך הפלילי.¹⁹ על אף הצורך העולה מן השטח, אין כל ספרות משפטית העוסקת בזקנים נפגעי עבירה בישראל, וגם בעולם קיימת כתיבה מועטה בלבד בנושא. הספרות הקיימת עוסקת ברובה בהקשרים הטיפוליים של עבירות כלפי זקנים (זיהוי, התערבות, טיפול וכן הלאה), באופן דומה להתפתחות השיח בנושא בעולם.²⁰ על כן, במסגרת מאמר זה,

אנסה להציג את הייחודיות של הזקנים נפגעי העבירה, ומתוך כך, את הצרכים בהקשר של הדין הפלילי אשר אינם מקבלים כיום מענה הולם.

בפרק הראשון אציג את המתח הקיים במסגרת הדיון על גילנות במשפט, בין התחשבות בצורכיהם של אנשים זקנים, התעלמות מצורכיהם הייחודיים ופטרנליזם; בפרק השני אעסוק בוויקטימולוגיה של אנשים זקנים, תוך פירוט העבירות המתבצעות כלפי הזקנים בישראל; בפרק השלישי יפורטו המאפיינים הייחודיים לנפגעי עבירה זקנים בישראל, המקשים עליהם לפתוח בהליכים פליליים או אף מונעים זאת מהם. כל אלה, לשיטת מאמר זה, מצדיקים ואף דורשים התייחסות מיוחדת במסגרת זכויות נפגעי העבירה בישראל; בפרק הרביעי אדון במענים הקיימים כיום במסגרת הדין הישראלי, ואציג את הביקורת עליהם. בסיום המאמר יוצגו החוסרים במדיניות הקיימת ויועלו הצעות לשיפור המצב הנוהג כיום.

א. הגילנות – בין התחשבות, התעלמות ופטרנליזם כלפי אנשים זקנים
 "גילנות" (Ageism) היא אפליה על רקע גיל. בבסיסו, המונח "גילנות" עוסק באפליה ובסטריאוטיפיזציה של זקנים על רקע גילם, כלומר, התייחסות כוללנית לכל אוכלוסיית הזקנים והתעלמות ממאפיינים סובייקטיביים, תוך הכפפת יתר מאפייני האישיות למאפיין הגיל.²¹ לפי הגדרתה, המרחיבה, של ואלרי בריאתווייט: "Ageism [...] is an umbrella concept that manifests itself in the beliefs, attitudes, expectations, attributions, and behaviors expressed by a community toward older people"²².

כלומר, ברובד הפשוט ביותר של הדברים, עוסק הדיון בגילנות בתגובה ובהתנהגות של אנשים במפגש עם אדם זקן, או כאשר הם חושבים עליו: הרמת הקול, הדיבור האיטי, ההנחה כי הזקן איננו מבין במה מדובר וכי יש צורך להסביר לו "כמו לילד", ואולי הנחת המוצא המשמעותית מכול – הזקן זקוק לעזרתנו, ובלעדיו לא יהיה מסוגל להסתדר.²³ הגילנות בעולם המשפט באה לידי ביטוי בשתי דרכים שונות, לעיתים מנוגדות זו לזו: חלק מההתייחסות לזקנים מאופיינת בגישה חוקית-פטרנליסטית, שלפיה האדם הזקן איננו מסוגל לעמוד על צרכיו ולקבל החלטות בעצמו, ולפיכך על המערכת להתגייס לסייע לו.²⁴ מובן, שגישה זו אינה מונעת מרוע לב,²⁵ ואף יכולה לענות על הצורך בהגנה על האדם הזקוק לכך. עם זאת, תוצאותיה יכולות להיות קשות כלפי האדם הבודד, בשל הפגיעה באוטונומיה שלו וביכולתו לקבל החלטות ביחס לחייו, כמו גם במסר החברתי הסטריאוטיפי שהיא מייצגת ומאשררת.

צורה נוספת של גילנות, הפוכה בתוצאותיה ובסיבותיה מהפטרנליזם, היא התעלמות מצורכי הזקנים וחוסר רצון לעסוק בנושא. כתוצאה מיחס גילני זה מצד המחוקק, קיימות כיום רק מעט זכויות ייחודיות לזקנים, ומתקיים עיסוק מצומצם ונקודתי בצורכיהם ובמענים שעולם המשפט יכול להעניק להם, כמו גם בהתאמת מערכת המשפט לצורכי הזקנים, הן מבחינת הנגשה פיזית והן מבחינת הנגשה מהותית.²⁶ בהקשר זה, יש להבחין בין התאמות המבוססות על מחקר אמפירי של צורכי הזקנים והחסמים העומדים בפניהם,

המאפשרות נגישות נוחה למעוניינים בכך, לבין התאמות המבוססות על סטריאוטיפים גילניים ואף מחזקות אותם.²⁷

אם כן, הצבת צרכים ייחודיים של אנשים זקנים מעלה דילמה מובנית לעיסוק בתחום. עניינה הוא במתח שבין התביעה לשוויון פורמלי –²⁸ מתן יחס שווה לזקנים, תוך הימנעות מנקיטת עמדות גילניות ויחס פטרנליסטי אליהם, לבין הצורך להתחשב במאפיינים המרכזיים של שלב זה בחיים, בקשיים ובצרכים הנובעים ממנו. כך, לעיתים מתן יחס שונה לאנשים זקנים יתפס כרצוי, ולעיתים, כמבטא יחס שלילי ופוגעני. וכך גם ההתעלמות מצורכיהם של אנשים זקנים יכולה להתפס כמבטאת תפיסות שוויוניות, ולעיתים, תיתפס כשלילית וכמקשה על יכולתם למצות את זכויותיהם.

התפיסה הקלאסית של עקרון השוויון, המבוססת על גישתו של אריסטו, גורסת כי יש להעניק יחס שווה לשווים, ומתוך כך עולה, כי ניתן להתייחס באופן שונה ולא־שוויוני למי שאינו מהווה חלק מקבוצת "השווים", כאשר השונות היא רלוונטית.²⁹ אולם, הנחת המוצא של תפיסה זו של שוויון היא שקיים אב־טיפוס של אדם, אשר ביחס אליו נמדדת שאלת השונות או הדמיון.³⁰ מתוך כך, עולה החשש כי אמות המידה לקביעת הדמיון או השונות ישקפו ערכים סטריאוטיפיים, ויבססו את האפליה במקום להגביל אותה. על כן, ועל מנת להימנע משימוש בסטריאוטיפים ומפגיעה בכבוד האדם, נטען כי יש להתייחס לפרטים, גם אם הם חלק מקבוצה, כאל אינדיווידואלים בעלי זהויות נפרדות וצרכים נפרדים.³¹ בהמשך לכך, בהשאלה מכתביה של ההוגה הפמיניסטית הרדיקלית קתרין מקינזון,³² אפשר לומר, כי יש להחליף את התפיסה הרואה את הזקנים כ"שונים" אשר נדרשים להתאים את עצמם אל "העולם השייך לצעירים",³³ לתפיסה שלפיה יש להתאים את העולם לאנשים בכל הגילים, לרבות בגיל זיקנה. בעוד שבעבר מספר האנשים הזקנים היה נמוך בהרבה, במיוחד במדינת ישראל אשר אופיינה במספר רב של מהגרים צעירים,³⁴ הרי שכיום, עם הזדקנות האוכלוסייה, יש צורך להתאים את העולם, ובכלל זאת העולם המשפטי, גם לאנשים זקנים. הדרישה או הציפייה מאנשים זקנים להתאים את עצמם לנורמות החלות על אנשים צעירים ולסטנדרטים שנקבעו על ידיהם ועבורם, איננה סבירה, ועלולה לפגוע פגיעה קשה במיוחד באנשים הזקנים הנמצאים במצב הקשה ביותר, בשל מוחלשות מסיבות שונות – כלכלית, בריאותית, אתנית ועוד. משום כך, הזכויות המוענקות לאנשים זקנים צריכות להיקבע באופן עצמאי, בלי קשר לזכויותיהם של אנשים צעירים ובהשוואה אליהם, אלא תוך התייחסות ובהינה של הצרכים האמיתיים שלהם.³⁵

בהקשר לזכויותיהם של זקנים נפגעי עבירה בהליך הפלילי, מאופיין היחס כלפי זקנים בגילנות – מצד המחוקק, באופן ניסוח הדין הפלילי, זכויות נפגעי עבירה זקנים ועדים זקנים; מצד גורמי המדינה השונים המעורבים בהליך הפלילי והמנהלים אותו; מצד בני המשפחה העוטפים את האדם (בהנחה שאינם הפוגעים בו); וכן גילנות עצמית של הזקנים נפגעי העבירה,³⁶ המבטאת הפנמה של עמדות סטריאוטיפיות הרווחות

בחברה, ואימוץ של עמדות אלה על ידי האדם הזקן עצמו.³⁷ כל ההיבטים הללו יפורטו בהרחבה בהמשך המאמר.

ב. ויקטימולוגיה של זקנים

בתחום הוויקטימולוגיה מקובל להתייחס אל קבוצת הזקנים כאל קבוצה מובחנת לצורכי מחקר, כפי שיוצג להלן. המחקר בהקשר זה מתייחס הן למאפייני העבריינות כלפי זקנים (סוג העבירות, הגורמים לעבריינות כלפי זקנים) והן להשפעותיה של הפגיעה על הקורבן. נקודת המוצא לשיח על אודות הוויקטימולוגיה של הזקנים נמצאת בכתיבתו של פון-הנטיג, אשר במסגרת הצגת סוגים שונים של קורבנות, ניסח לראשונה את הטיפולוגיה של הקורבן הזקן.³⁸ לטענתו של פון-הנטיג – אשר כיום אפשר לבקרה כמבטאת תפיסות גילניות סטריאוטיפיות מובהקות³⁹ – ככל שהאדם מזדקן ונחלש, הוא מוצא ביטחון ומענה לצורך בהגנה, בגורמים חיצוניים לו, כגון אגירת רכוש (אגרנות), מטפלים בתשלום, מוסדות סיוע וכדומה. לפי הנחת מוצא זו, הפחד הוא המניע את הזקן, וחוסר האמון הטבוע בו מקשה על יצירת קשר איתו. לכן, מי שמצליח להתגבר על נטייה זו לדאגה יכול להתקרב לאדם הזקן – עבור הגשמת מטרות חיוביות או שליליות.

פון-הנטיג כינה את הקורבן הזקן "הקורבן המושלם", והסביר זאת במחיר החברתי הגבוה שהקורבן הזקן עלול לשלם, ואשר מהווה שיקול בהתנהלותו; ברכוש ובנכסים שחלק מהזקנים צברו במהלך חייהם; ובנטייתם של הזקנים, הנובעת לשיטתו של פון-הנטיג מ"סניליות", להתאהבות עיוורת במי שמצליח להתקרב אליהם. הסכנה, משום כך, טמונה בשילוב של ההון המוחזק בידי הזקן לבין חולשתו הפיזית והמנטלית. בשל כל אלה, סבר פון-הנטיג כי על אף הפגיעה באוטונומיה של הפרט יש לנקוט אמצעים חוקיים כדי להגן על הזקן ועל בני משפחתו.⁴⁰

נקודת מוצא זו התוותה את ההתייחסות הראשונית לזקנים נפגעי עבירה במשך כעשרים השנים שלאחר כתיבתו של פון-הנטיג, ואולם, עם השנים שחלפו מאז, הלך והשתכלל הדיון במאפייניהם של קורבנות עבירה זקנים. במחקרים שונים שנערכו בעולם התבססו כמה עובדות מרכזיות, הסותרות ומתקנות את העמדה הבעייתית שהוצגה על ידי פון-הנטיג: ראשית, נמצא כי אוכלוסיית הזקנים ככלל אינה סובלת באופן מוגבר מעבריינות כלפיה, בהשוואה לשכבות גיל אחרות.⁴¹ יתרה מזאת, נמצא כי הזיקנה כשלעצמה מהווה בדרך כלל גורם למיעוט העבירות,⁴² כפי שיפורט להלן. עם זאת, המתח בין עמדות גילניות המתוות מדיניות שגויה לבין הדרישה לעמדות מבוססות אמפירית, קיים עד ימינו ומשפיע רבות על השיח בתחום.⁴³

כאמור, ייחודיותם של הזקנים נפגעי עבירה באה לידי ביטוי הן במאפייני העבירות המתבצעות כלפיהם, והן בהשפעות העבירה על הנפגע. להלן אעסוק בשני היבטים אלה בנפרד:

1. מאפייני העבריינות כלפי זקנים

בדיון בנושא העבירות המתבצעות כלפי זקנים, מקובלת חלוקה מובחנת לפי סוגי העבירות: עבירות הנגרמות בידי אנשים זרים (בעיקר עבירות במרחב הציבורי ועבירות רכוש); עבירות הנגרמות בידי אנשים הקרובים לקורבן (בעיקר בני משפחה, שכנים ומטפלים). במסגרת מאמר זה אתייחס באופן מובחן לשני הסוגים, וכן לעבירות מרמה וניצול כלכלי, אשר יכולות להתבצע הן על ידי זרים והן על ידי אנשים הקרובים לקורבן.

(א) עבירות הנגרמות בידי זרים

מספר העבירות כלפי זקנים המתבצעות במרחב הציבורי נמוך ממספר העבירות כלפי שכבות גיל אחרות. מנתונים המתייחסים לשנים 2014-2016 ביחס לתלונות שהוגשו למשטרה בערים מרכזיות בישראל,⁴⁴ עולות כמה מסקנות מעניינות:⁴⁵ ראשית, עולה כי בדומה למחקרים שנעשו בעולם,⁴⁶ גם בישראל פוחת מספר התלונות ככל שגילו של נפגע העבירה עולה, וכמו כן מוגשות יותר תלונות על ידי גברים מאשר על ידי נשים. שנית, עיקרן של מרבית העבירות אינו פגיעה פיזית (רצח, חבלה חמורה, אונס) אלא עבירות שנעשו במטרה להשיג רכוש (שוד, תקיפה) ועבירות כלפי חסרי ישע. העבירה אשר בגינה הוגש מספר התלונות הרב ביותר היא עבירת השוד,⁴⁷ אשר בה מרבית המתלוננות הן נשים (חמישים וארבע נשים לעומת עשרים וחמישה גברים), וככל שהגיל עולה מספר התלונות בעבירה זו יורד (כמו גם ביתר העבירות שלגביהן התבקשו הנתונים). בעבירות תקיפה⁴⁸ דווקא הוגשו יותר תלונות על ידי גברים מאשר על ידי נשים (עשרים ושלוש נשים לעומת שבעים גברים). כמו כן, קיימות עבירות אשר בגינן לא הוגשו כמעט תלונות: עבירות חבלה חמורה.⁴⁹ בעבירות רצח וניסיון לרצח לא הוגשו תלונות באף אחת מהערים שנבדקו, פרט לירושלים, שם הוגשו תלונות בגין חמישה מקרים (ארבעה גברים ואישה אחת, תלונה אחת בגין רצח וארבע תלונות בגין ניסיון לרצח), בארבע מהתלונות הנפגעה היה בן/בת שישים וחמש – שישים ותשע, ובתלונה אחת בלבד הנפגעה היה בן שבעים – שבעים וארבע, כלומר אפשר לטעון שעבירה זו מזוהה יותר עם קורבנות צעירים יחסית מקרב הזקנים.

נתונים אלה תואמים ממצאים נוספים שנאספו בעולם, המלמדים על כך שעבירות כלפי זקנים הנגרמות בידי זרים הן בעיקרן עבירות רכוש אשר אינן מאופיינות בדרך כלל בהפעלת אלימות פיזית קשה כלפי הקורבן, בשונה מעבירות כלפי אנשים שאינם זקנים, אשר מאופיינות בשילוב של אלימות.⁵⁰

גם מחקרים המתבססים על דיווח עצמי של הנשאלים (לעומת הגשת תלונות במשטרה, אשר איננה מייצגת את כלל העבירות שבוצעו), מלמדים כי מספר העבירות המתבצעות כלפי זקנים במרחב הציבורי נמוך משמעותית לעומת שכבות גיל אחרות, ופוחת ככל שגיל הנפגע עולה. בסקר ביטחון אישי שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשנת 2015 נמצא, כי שיעור הנפגעים מאחת או יותר מהעבירות שלגביהן נשאלו יורד באופן מובהק

ככל שהגיל עולה, וקבוצת הזקנים בני שבעים וחמש ומעלה היא קבוצת האוכלוסייה אשר כלפיה מתבצעות פחות עבירות מקבוצות הגיל האחרות.⁵¹ במחקר אחר הועלו כמה השערות שונות באשר לסיבה למיעוט היחסי של עבירות כלפי זקנים במרחב הציבורי:⁵² לפי תאוריית ההתרועעות (Association theory), הזקנים נמצאים בסיכון נמוך יותר משום שהם מקיימים קשרים יום-יומיים עם הפוגעים פחות משכבות גיל אחרות. כך, למשל, נטען שפחות זקנים מתגוררים באזורים המאופיינים בעבריינות גבוהה. לפי תאוריית האטרקטיביות (Attractiveness theory), הזקנים נמצאים בסיכון נמוך יותר משום שאינם נחשבים כיעד מועדף לעבירות מין או כמי שנושאים עליהם דברים יקרי ערך. בנוסף לכך, ייתכן שהמיעוט היחסי של עבירות מסוג זה כלפי זקנים נובע מעכבות מוסריות של העבריינים, המונעות מהם לנהוג באלימות כלפי זקנים. בבחינת השעות שבהן מתבצעות העבירות כלפי זקנים נמצא, כי יותר עבירות מתבצעות בשעות היום לעומת שעות הלילה. עובדה זו עולה בקנה אחד עם ההנחה, שלפיה מספר העבירות כלפי זקנים נמוך יותר בשל כך שאינם נמצאים במקומות המועדים לעבריינות רבה (כגון מקומות בילוי ליליים).

חרף מיעוטן היחסי של עבירות כלפי זקנים בישראל, סקרים שנערכו מלמדים כי תחושת הביטחון בקרב הזקנים נמוכה מתחושת הביטחון בקרב אוכלוסיית המבוגרים הכללית, והיא נמוכה במיוחד בקרב זקנים בני שבעים וחמש ומעלה. כמו כן, נמצא כי נשים זקנות מרגישות בטוחות פחות במרחב הציבורי מאשר גברים זקנים.⁵³ אחד ההסברים שהוצעו לתופעה זו הוא חוסר הביטחון של הזקנים ביחס ליכולתם להתמודד עם העבירה, ככל שתתקיים כלפיהם.⁵⁴ הסבר נוסף שהוצע הוא שהפחדים הקיימים גם במרחב הפרטי (כגון פחד מגפילה או מגבלה פיזית) מתגברים עם היציאה למרחב הציבורי החשוף.⁵⁵ פחד מוגבר זה מנחה, מן הסתם, את צעדיהם של הזקנים ומשפיע על החלטותיהם ועל אופן התנהלותם בחיי היום-יום.

(ב) עבירות הנגרמות בידי מכר

באשר לעבירות המתבצעות בידי מכרים, מתהפכת התמונה: מחקר ישראלי העלה, כי הזקנים חשופים יותר לעבירות התעללות והזנחה, אשר מתבצעות על פי רוב בידי אנשי אמונם: ילדיהם, שכניהם, בני זוגם והמטפלים הסיעודיים.⁵⁶ מחקרים שנערכו בחו"ל מלמדים, כי מרבית הנפגעים מעבירות אלה הן נשים, והפגיעות שנגרמות להן חמורות יותר ביחס לאלה הנגרמות לגברים.⁵⁷ במחקר מקיף שנערך באירופה נמצא כי 25% מהאנשים מעל גיל שישים שהם חסרי ישע או בעלי פגיעות מיוחדת, חוו התעללות או הזנחה בידי מטפל, וכשליש מבני המשפחה המטפלים דיווחו שהיו מעורבים בהתעללות או בהזנחה של הזקן שבטיפולם.⁵⁸ הסקר המקיף הראשון אשר נערך בישראל לבחינת ממדי תופעת ההתעללות בזקנים והזנחתם, מצא כי במהלך שנים-עשר החודשים שקדמו לסקר, 18.4% מהזקנים היו חשופים לפגיעה אחת או יותר (אלימות פיזית ומינית, התעללות מילולית, הזנחה, ניצול כלכלי והגבלת חופש).⁵⁹ במרבית המקרים, ההתעללות

מתרחשת במצבים שבהם הקורבן והתוקף מתגוררים יחד.⁶⁰ להתעללות בזקנים קיימים הסברים ומאפיינים ייחודיים, הנובעים מהזיקנה:

מצב בריאותי – עקב הזיקנה עלולה להיגרם הידרדרות הדרגתית בתפקוד, הכוללת לעיתים הידרדרות קוגניטיבית (במחקר שנערך בקרב בני משפחה המטפלים באנשים עם דמנציה, כשליש מהנשאלים דיווחו על התנהגות העולה לכדי התעללות של ממש).⁶¹ זקנים במצב בריאותי ירוד מצריכים טיפול רב יותר, וכתוצאה מכך, הנטל על המטפל העיקרי ובני המשפחה גובר, והלחצים בקרב המטפל עלולים להתפרץ באלימות. בנוסף לכך, ההידרדרות במצב הבריאותי מקשה על הזקן להגן על עצמו במקרה של התעללות כלפיו.⁶²

בדידות ובידוד חברתי – להכדיל משלבים אחרים בחיים, בגיל הזיקנה גובר הסיכון לבדידות ולבידוד חברתי, אשר עלולים להגביר את הסיכון לפגיעה בזקנים בשל היעדר פיקוח על הנעשה,⁶³ ובהמשך, להגביר את הקושי לאתר ולטפל בפגיעה זו.⁶⁴ קיומה של מערכת יחסים בין הזקן לבין התוקף, אשר באה לידי ביטוי בדרך כלל ביחסי מטפל-מטופל – בהקשר זה קיימות כמה תאוריות עיקריות המסבירות את ההתעללות.⁶⁵ אחת מהן היא תאוריית התלות, שלפיה תלותו של המטפל במטופל, הנובעת ממאפיינים הקשורים במטפל עצמו ולא במטופל – מבנה אישיות, התנהגות עבריינית וכדומה – היא שמסבירה במרבית המקרים את ההתעללות.⁶⁶ גם בהיעדר יחסי מטפל-מטופל, מתקיימת לעיתים תלות של בן המשפחה בהורה הזקן, בשל קשיים כלכליים, רגשיים וכדומה. תלות שכזו עלולה להוביל להתעללות מתוך צורך של בן המשפחה המתעלל להשיב לידי את תחושת הכוח והשליטה.⁶⁷ מערכת היחסים יוצרת יחס אמביוולנטי של הזקן כלפי האדם הפוגע בו: מצד אחד, האדם הזקן מעוניין להפסיק את הפגיעה הנגרמת לו, אך מצד שני הוא חש אחריות כלפי הפוגע או תלות בפוגע, ומשום כך הוא מתקשה לפעול נגדו.

תאוריה נוספת היא המודל האקולוגי של ההתעללות, המבוסס על מעגלי השפעה הסובבים את האדם ומשפיעים על התפתחותו האישית ועל ניסיון חייו.⁶⁸ הדגש על קשרי גומלין ומערכות יחסים בין המעגלים השונים – המשפחה, הקהילה, המדינה וכדומה – מאפשר לאפיין כמה גורמי סיכון להתעללות בזקנים, במקום להתמקד בגורם אחד בלבד. הכוונה היא למערכות היחסים הקרובות בין בני המשפחה למטפלים, למערכות היחסים הרחוקות יותר, ועד למערכות החברתיות והתרבותיות הסובבות את הפוגע והנפגע, כגון נורמות תרבותיות ומדיניות ציבורית. כמו כן, בעזרת המודל האקולוגי אפשר להציע לבעיה זו פתרונות משלבים בין רמות שונות של התערבות (אישית, מערכתית, שינוי מדיניות וכדומה).⁶⁹

תאוריית מהלך החיים (The life course perspective) – נגזרת מהמודל האקולוגי, ומבוססת על השינויים העוברים על האנשים במהלך חייהם. לפי תאוריה זו, אנשים חווים תקופות של שינויים ותקופות של יציבות בחייהם, נפגשים עם אחרים ונפרדים מהם, מתקרבים ומתרחקים ומתווים לעצמם את מסלול חייהם.⁷⁰ דגש מרכזי מושם על

קשרים חברתיים, ובפרט עם אנשים קרובים ובני משפחה, כקשרים המשפיעים על האדם ומושפעים ממנו. תאוריה זו הוצעה כהסבר להעברה בין-דורית של אלימות בקרב בני משפחה, כגון אלימות של הורים שחוו אלימות כלפי ילדיהם או התעללות בהורים זקנים על ידי ילדיהם הבוגרים.⁷¹ אומנם, נמצא כי אי אפשר להסביר באופן מוחלט אלימות כלפי הורה זקן בידי צאצא בוגר אשר ספג ממנו אלימות כילד. עם זאת, אפשר להבחין במאפיינים של אלימות במשפחה שהתקיימו במשך שנים, העוברים שינויים עם ההתבגרות ומהלך החיים. כך, למשל, במקרים של אלימות בין בני זוג, המשנה את פניה ככל שבני הזוג מתבגרים ומאזן הכוחות ביניהם משתנה (למשל, במצבים שבהם בן הזוג האלים הופך לסייעודי).⁷² כמו כן, נעשה שימוש בתאוריית מהלך החיים כהסבר לקורבנות חוזרת (Revictimization) של אנשים בגיל זיקנה, ונמצא כי אנשים שחוו התעללות והזנחה מסוגים שונים בילדות, מועדים יותר לסבול מהתעללות והזנחה בעת זיקנה.⁷³ קשיי הגירה – כפי שהוצג בראשית המאמר, אוכלוסיית הזקנים בישראל מאופיינת במספר גבוה של מהגרים – ותיקים וחדשים.⁷⁴ מהגרים, ומהגרים זקנים בפרט, הם במקרים רבים אוכלוסיית יעד פגיעה במיוחד למקרים של התעללות והזנחה, בשל קשיים שונים שהם חווים במהלך ההתאקלמות בארץ החדשה: הכדלי התרבות, קשיי התקשורת בשל מחסום השפה, והמחסור בקשרים חברתיים שתורמים לתחושת הבידודות.⁷⁵ קשיים אלה, ובעיקר חוסר הנגישות למשאבים ולשירותים ציבוריים כגון שירותי בריאות או רווחה, עלולים לגרום לתלות מוגברת של האדם הזקן בבני משפחתו. על כך יש להוסיף את הקושי הכלכלי המתגבר עם השנים⁷⁶ ואת הקושי למצוא דיור בנפרד מבני המשפחה, המובילים למגורים משותפים עם הילדים ומוסיפים אף הם להגברת התלות של האדם הזקן במשפחה.⁷⁷ תלות זו עלולה להגביר מתחים בתוך המשפחה, לפגוע בקשרים המשפחתיים, ולהגביר את הסיכון להתעללות ולהזנחה של הזקן.⁷⁸ כל אלה יכולים לגרום גם להימנעות מהגשת תלונה בגין עבירות המתבצעות נגדם.⁷⁹

מגורים במוסדות סיעודיים – תופעה נפרדת, אשר נחקרה באופן מצומצם יחסית בישראל ובעולם, היא תופעת ההתעללות בזקנים המתגוררים במוסדות סיעודיים והזנחתם.⁸⁰ מטא-מחקר, אשר נערך על ידי חוקרים מארגון הבריאות העולמי, סקר את המחקרים שנערכו בנושא, והעלה כי השכיחות המוערכת של עבירות התעללות בזקנים בדיוור מוגן והזנחתם היא גבוהה ביותר: כ-33% מהנשאלים דיווחו על התעללות נפשית, כ-14% דיווחו על התעללות פיזית, ומספר דומה של אנשים דיווחו על ניצול כלכלי. כ-12% מהנשאלים דיווחו על הזנחה, וכ-2% דיווחו על התעללות מינית.⁸¹ מאפייני הקורבנות בהקשר זה דומים למאפייני עבירות התעללות והזנחה כפי שפורטו לעיל: שכיחות גבוהה יותר לעבירות כלפי נשים, כלפי אנשים מעל גיל שבעים וארבע, ולאנשים בעלי מוגבלויות או ירידה קוגניטיבית.⁸² בנוסף לכך, קיימים מאפיינים ייחודיים, נוספים: במוסדות סיעודיים קיימת אפשרות לפגיעה בידי דייר אחר (אלימות פיזית, איומים, השלכת חפצים, התגרות מילולית). כמו כן, נמצא כי בקרב זקנים ללא קשרים חברתיים משמעותיים (בן או בת זוג, חברים או בני משפחה), קיים סיכון מוגבר להתעללות והזנחה

במוסדות סיעודיים.⁸³ עוד נמצא, כי רמת תלות גבוהה של הזקן הסיעודי בצוות המוסד מגבירה את הסיכון להתעללות, וכך גם התנהגותו של המטופל הסיעודי, כגון התנגדות לטיפול או אגרסיביות של מטופל, אשר נתפסות כניסיונות לפגוע בצוות המוסד.⁸⁴

(ג) עבירות מרמה וניצול כלכלי של זקנים

עבירות הקשורות בהוצאת כספים מאנשים זקנים במרמה כוללות, בין היתר, שימוש לרעה בייפוי כוח, העברות רכוש באופן בלתי־חוקי, מעשי נוכלות וגניבה.⁸⁵ עבירות אלה עשויות להתבצע הן על ידי בני משפחה או מטפלים⁸⁶ (בעיקר עבירות התעללות וניצול כלכלי), והן על ידי זרים (בעיקר עבירות מרמה וטלמרקטינג), כפי שיפורט להלן, ללא קשר למקום שבו הן מתבצעות (מפגש אקראי בין זקן לבין מוכר בקניון או שיחות טלמרקטינג הנערכות כאשר הזקן שוהה בביתו). עבירות מסוג זה נפוצות במידה רבה בישראל ובעולם, ואולי אף הנפוצות ביותר מבין סוגי עבירות התעללות וההזנחה כלפי זקנים.⁸⁷

התעללות וניצול כלכלי – מתרחשים בדרך כלל כאשר אדם קרוב לאדם הזקן: בן משפחה, מטפל או חבר, מתגייסים כביכול לסייע לו בניהול ענייניו הכספיים, וכך מקבלים שליטה על רכושו.⁸⁸ הניצול כולל שימוש לא ראוי ברכוש ובכסף של האדם הזקן, ללא רשותו, כגון שינוי צוואה לטובת אדם מסוים בניגוד לרצונו של המצווה, מניעה מהאדם הזקן גישה לכספיו או אפשרות לשלוט בנכסיו. לעיתים קשה להבדיל בין התנהגות לגיטימית לבין ניצול כלכלי. במקרים רבים הזקן הוא בעל רכוש, מה שעלול לאפשר את ביצוע העבירה.⁸⁹ לעיתים, מעשים שהתחילו מתוך כוונה טובה לסייע לאדם הזקן בניהול ענייניו הכספיים, הופכים בהדרגה להתעללות, עד כי קשה להבחין מתי נחצה הגבול שבין עזרה לגיטימית לבין התעללות.⁹⁰

גם בהקשר לעבירות אלה קיימות תאוריות שונות המסבירות את התרחשותן. חלק מהתאוריות מדגישות את הקרבה לסוגים אחרים של התעללות בזקנים והזנחתם, וחלקן מדגישות את ייחודיות הניצול הכלכלי.⁹¹

ההסבר הבסיסי לתופעה מצוי בנגישות לניהול נכסי המשפחה, כך שבן המשפחה מקבל שליטה כלשהי, כולל סמכות לקבל החלטות, על הניהול הכלכלי של ענייניו של האדם הזקן, ובמקרים מסוימים שליטה זו מובילה לניצול הכוח והסמכות שבידו.⁹² בהקשר זה נוסחו כמה תאוריות המבקשות להסביר את התופעה. כך, למשל, לפי תאוריה המבוססת על המודל האקולוגי אשר הוצג לעיל,⁹³ קיימות כמה מערכות הסובבות את האדם, אשר מקיימות קשרי־גומלין בינן לבין עצמן, ומאפשרות את התרחשות הניצול הכלכלי. ברמת המיקרו, קיים הקשר שבין העברייני לקורבן. ברמת המאקרו, קיימות השפעות של המדיניות והחקיקה הנהוגה במדינה ביחס לנושא, השפעות תרבותיות וחינוכיות וכן קיומן של תוכניות למניעת ניצול כלכלי. תאוריה אחרת מתייחסת לאדם בתוך שגרת החיים שלו (Routine activities theory),⁹⁴ ובוחרת את פעילויות היומיום שהוא מבצע, את האופן שבו פעילויות אלה מספקות לו את ההזדמנות לעבור על החוק,

ואת המנגנון הגורם לו לפעול באופן לא חוקי. הטיעון המרכזי של תאוריה זו הוא, שהסיכון לביצוע עבירה גובר כאשר מתקיימים שלושה תנאים: היכולת לבצע פעולה בלתי-חוקית, קיומה של מטרה ראויה, והיעדרו של "מבוגר אחראי" שיהיה ביכולתו למנוע את העבירה. באמצעות תאוריה זו אפשר להבין את הסיכון הגבוה הטמון בגישה החופשית שבני משפחה – ובעיקר בני המשפחה המטפלים באדם הזקן – מקבלים לכספיו ולנכסיו של האדם. מכאן, שהשילוב בין הכלים הקיימים בחוק לניהול נכסיו של האדם (כגון שיתוף בחשבונות בנקים, מינוי מיופי כוח ואפוטרופוסים ועוד), לבין מערכת יחסים קרובה המבוססת על אמון, מאפשרים את ביצוע הניצול הכלכלי בקלות יחסית. עבירות מרמה – מתבצעות על ידי אנשים זרים לקורבן, לדוגמה: הונאה צרכנית, הטעיה ועושיק. המשותף לעבירות אלה הוא הכוונה להוליך שולל את הקורבן, תוך שימוש בהבטחות שווא, ומכירת מוצרים או שירותים שאינם קיימים, שאינם נחוצים, שהמוכר לא התכוון לספק או לא הציג אותם בצורה מדויקת.⁹⁵ עבירות מסוג זה מחייבות יצירת קשר בין העבריין לקורבן (בשונה למשל מעבירות גניבה),⁹⁶ אם כי, להבדיל מעבירות אחרות המתבצעות כלפי זקנים, הן יכולות להתבצע גם מרחוק, ללא קרבה פיזית בין הפוגע לנפגע.⁹⁷ הסיבות המשוערות להגברת הסיכון לעבירות אלה בקרב הזקנים הן בידוד חברתי, איתנות כלכלית,⁹⁸ ומצב בריאותי ירוד. בהתאם לכך, זקנים אשר מאופיינים באחד או יותר מגורמי סיכון אלה יהיו גם קהל היעד המועדף על ידי העבריינים.⁹⁹ בהקשר זה יש להניח כי הגידול במספר הזקנים, והגידול בשימוש באינטרנט בקרב אוכלוסיית הזקנים, יביאו עימם גם עלייה במספר עבירות המרמה המתבצעות כלפיהם בדרך זו.¹⁰⁰

2. השפעות הפגיעה מעבירה פלילית על הקורבן הזקן

לעבירות המתבצעות כלפי הזקנים עלולות להיות השלכות פיזיות, כלכליות, חברתיות ונפשיות, לעיתים קשות מאוד, על חייהם ועל בריאותם של נפגעי העבירה. פגיעה אלימה בזקנים מגדילה את הסיכון להידרדרות פיזית, למוגבלות ואף לתמותה גבוהה יותר מאשר בגילים צעירים.¹⁰¹ באופן כללי, זקנים נדרשים בדרך כלל לטיפול רפואי רב יותר לאחר פגיעה אלימה בהשוואה לצעירים.¹⁰² אפשר להניח, כי הידרדרות במצב הרפואי יכולה להפחית את היכולת או את הרצון לנקוט הליכים פליליים, בשל ריכוז המאמץ במישור הבריאותי, או בשל קושי בביצוע הפעולות הנחוצות לפתיחת ההליך עקב המצב הרפואי.

גם ביחס להשפעה הרגשית של ביצוע העבירה על הקורבן אפשר לציין כמה מאפיינים ייחודיים לזיקנה: קורבנות עבירה עלולים לסבול מפגיעה במצבם הנפשי (פגיעה זמנית או ממושכת) וממצב דחק נפשי (סטריס). במחקרים שנערכו בנושא נמצא, כי הסיכויים לסבול מדיכאון בעקבות פגיעה מעבירה פלילית גדלים בגיל זיקנה. לעיתים, החשש מפני פגיעה נוספת (בעיקר ביחס לעבירות שנעברו במרחב הציבורי) עלול לגרום להסתגרות בבית ובעקבות כך להגברת הבדידות.¹⁰³ כמו כן, יכולת ההתמודדות עם הפגיעה מושפעת ממאפיינים המזוהים עם הגיל. כך, נמצא כי קיים קשר חיובי בין קיומם של קשרים

חברתיים ותמיכה רגשית של המשפחה, לבין יכולת התמודדות עם טראומה שנגרמה מפגיעה בשל עבירה פלילית.¹⁰⁴ עובדה זו משמעותית ביותר ביחס לזקנים, משום שעם העלייה בגיל, חלה בדרך כלל ירידה במספר הקשרים החברתיים ומעגלי התמיכה הרגשית הסובבים את האדם. מנגד, הקורבנות כשלעצמה עלולה להאיץ תהליכים של איבוד קשרים חברתיים, וכך לתרום להנצחת הפגיעה הרגשית של הקורבן. בהמשך לכך נמצא, כי בדידות וריחוק חברתי תורמים לקיצור תוחלת החיים וכך, למעשה, לקרב את מותו של הזקן נפגע העבירה.¹⁰⁵

בתוך אוכלוסיית הזקנים נפגעי העבירה בישראל, חשוב להתייחס באופן ממוקד לאוכלוסיית ניצולי השואה, אשר סביר כי מתמודדים עם השלכות רגשיות נוספות בעקבות הפגיעה הפלילית. בשל חלוף הזמן מאז מלחמת העולם השנייה, כל ניצולי השואה החיים כיום הם אנשים זקנים, אשר היו ילדים, בני נוער או בוגרים צעירים בתקופת השואה. הקשיים והאובדנים הנובעים מההזדקנות – פרישה מהעבודה, עזיבת הילדים את הבית, הידרדרות בריאותית, פטירתם של אנשים קרובים וכדומה – עלולים לעורר מחדש טראומות ואובדנים מתקופת השואה.¹⁰⁶ בהקשר זה, עבירה שבוצעה כלפי הזקן ניצול השואה יכולה להתווסף לאובדנים השונים שתוארו לעיל, ולהקשות על יכולת ההתמודדות עם העבירה ועם השלכותיה.¹⁰⁷

הכרת והבנת המאפיינים הייחודיים המפורטים לעיל, סוגי העבירות האופייניות כלפי זקנים, הסיבות להן והשלכותיהן, יכולות להביא לשינוי ביחסן של רשויות האכיפה לזקנים נפגעי העבירה, ובדרך זאת, לשיפור המענים הניתנים להם וצמצום במספר העבירות.

ג. חסמים מפני פתיחה בהליכים פליליים על ידי זקנים נפגעי עבירה

כפי שהוסבר לעיל, קורבנות עבירה בכל גיל עלולים להיות נתונים לפגיעה נפשית או רגשית בעקבות העבירה שבוצעה כלפיהם. בהמשך לכך, ההליך הפלילי עצמו עלול לגרום לנזקים נוספים, או להסלים נזק שנגרם לנפגע העבירה, בתהליך המכונה "קורבנות משנית" (Secondary victimization) – פגיעה הנגרמת כתוצאה מיחס לא הולם של המערכת כלפי נפגע העבירה, כגון אי־דיווח, פגיעה בפרטיות והרחקה מההליך.¹⁰⁸ תופעה זו אינה ייחודית לזקנים, ומשפיעה בין היתר על הנכונות להגיש תלונה בגין העבירה שבוצעה.

בנוסף לכך, קיימים גורמים ייחודיים לזקנים אשר משפיעים על שיקול דעתם לפני הגשת התלונה ועל מידת מעורבותם במהלך ההליך הפלילי, כפי שיפורט בחלק זה של המאמר. בהקשר המערכתי, הימנעות מדיווח על עבירות מקשה על הבנת היקפי התופעה ומאפייניה, ומתוך כך, מקשה על יצירת מענה חוקי ומערכתי מיטבי לצורך התמודדות עימה. משום כך, קיימת חשיבות רבה לזיהוי ותיקון תופעות אלה, אשר יפורטו להלן, על מנת להפחית את הפגיעה הנגרמת לזקן נפגע העבירה לאחר הגשת התלונה.

1. גילנות עצמית

בנוסף לעמדות גילניות של מערכת האכיפה ומערכת המשפט, אשר הוצגו בהרחבה לעיל, קיימת גם גילנות עצמית של הזקנים נפגעי העבירה.¹⁰⁹ בהקשר הפלילי, הגילנות העצמית באה לידי ביטוי בהצגת עמדות המקטינות את הפגיעה או מפחיתות מחומרתה, כגון תחושת חוסר צורך (אני לא צריך את הכסף שנגנב...) או חוסר אמון במערכת (לא יאמינו לי, לא יקשיבו לי, לא יעשו עם זה כלום), ועלולות להביא לאי-עמידה על זכויותיהם של הנפגעים.¹¹⁰

היבט נוסף הקשור לגילנות עצמית היא תחושת הכושה: זקנים רבים עלולים לחוש בושה מפני משפחתם ומפני הסביבה בשל העובדה שנפלו קורבן לעבירה.¹¹¹ כך, למשל, בעבירות טלמרקטינג מוכרת תחושת הכושה של הקורבנות הזקנים, על כך שלא זיהו את התרמית, ולכן עלולים להיתפס בעיני מכריהם כחסרי חוש ביקורת או כחסרי כושר שיפוט.¹¹² לדעתם של הזקנים, אילו היו צעירים הם לא היו נופלים בפח.

2. נגישות הזקנים למערכת המשפט

הדרישה לנגישות מערכת המשפט משמעותה מתן אפשרות שווה לכל האנשים להשתמש במערכת וליהנות ממשאביה, משירותיה ומתוצריה, הן כקבוצה והן כפרטים. חשיבותה של הזכות לנגישות היא במתן אפשרות הבחירה לאדם האם ברצונו לממש את זכויותיו, אם לאו, במקום לאליץ אותו לוותר על זכויותיו רק בשל חוסר יכולתו לממש אותן.¹¹³ דגש נוסף מהותי לענייננו הוא בהפניית הדרישה להנגשה כלפי המדינה והחברה, ולא כלפי הפרט, אשר נטען כנגדו כי איננו מתאים עצמו לחברה.¹¹⁴

נגישות מערכת המשפט לאנשים זקנים היא שיקול מרכזי בהבנת יכולתם ורצונם להשתמש בכלי המשפטי על מנת לעמוד על זכויותיהם.¹¹⁵ הימנעות מהתייחסות לבעיות בנגישותם של זקנים למערכת המשפט, ולמערכת המשפט הפלילי בפרט, משליכה על האפשרות לצמצם את מספר העבירות המתבצעות כלפי הזקנים ולהקטין את פגיעותם בהקשר זה. זאת, משום שמערכת משפטית אשר איננה נגישה לזקנים, לא תוכל לסייע בידיהם גם אם החוק יעמוד לצידם. כך, גם מידת האמון שרוחשים אנשים זקנים כלפי מערכת החוק וכלפי מערכת המשפט קשורה קשר הדוק לעמדותיהם ביחס לנגישות מערכת בתי המשפט ומושפעת מהן.¹¹⁶ על כן, הנגשת מערכת המשפט לאנשים זקנים עשויה להשליך על רצונם ונכונותם להשתמש בכלי המשפטי.

הנגישות למשפט נבחנת בהיבטים שונים: קשיי הנגישות מתחילים כבר בשלב הגשת התלונה במשטרה והליכי החקירה, ונמשכים במהלך ניהול ההליכים בבית המשפט (במקרה שבו מוגש כתב אישום). ככלל, לא נערך מחקר מקיף בנושא הנגישות הפיזית של זקנים למערכת האכיפה. בשל מיעוט ההחזקה והשימוש בכלי רכב פרטיים בקרב זקנים, אשר הולך ופוחת עם העלייה בגיל,¹¹⁷ סביר להניח כי יש חשיבות רבה לנגישות התחבורה הציבורית לתחנות משטרה ולבתי משפט, אם כי כאמור, מחקר הבוחן באופן ממוקד את הנושא לא נערך עד כה בישראל.

באשר לנגישות לשירות, אחד החסמים העיקריים שעיימו מתמודדים זקנים נפגעי עבירה הוא החסם הטכנולוגי הטמון במערכת מנ"ע (מידע לנפגעי עבירה) – המאפשרת קבלת מידע שוטף על אודות ההליך הפלילי באמצעות האינטרנט, החל משלב הגשת התלונה ועד לסיום ההליכים בתיק או סגירתו – וזאת, בשל מספרם הנמוך באופן משמעותי של הזקנים בישראל המשתמשים במחשב.¹¹⁸ אומנם, נפגעי עבירה יכולים לקבל מידע טלפוני כחלופה למערכת מנ"ע, אך אפשר להניח שזמינות המידע והיכולת לראותו באופן ויזואלי נוחות יותר באתר האינטרנט לעומת שיחת הטלפון. חלופות לאינטרנט ולטלפון, אשר היו יכולות לאפשר נגישות למידע הקיים באינטרנט (כגון משלוח המידע באמצעות הפקס או הדואר, או שעות קבלת קהל פנים אל פנים) לא קיימות ולא מוצעות לנפגעי העבירה על ידי המשטרה או הפרקליטות.

סוגיה הנוגעת הן בגילנות והן בקשיי נגישות של זקנים במסגרת ההליך הפלילי טמונה במעורבותם של בני המשפחה בהליך הפלילי, מעורבות אשר עלולה להגיע לעיתים עד כדי הדרה של נפגע העבירה עצמו ממידע או מקבלת החלטות (כאשר הדבר מתאפשר) בנוגע להליך. עקב כך נפגעת זכותו של הזקן לפרטיות, ולא נשמע קולו ביחס להליך הפלילי. אומנם, לא קיימים מחקרים בנושא זה, אך המדיניות המוכרת והנהוגת בפועל, כפי שאנחנו למדות גם ממקרים המגיעים לטיפולנו בקליניקה, היא כי ההתנהלות בדרך זו אפשרית וקבילה, וזאת חרף הפגיעה הקשה בזכויותיו של נפגע העבירה. להדרה זו שותפים שני צדדים: מחד גיסא, אנשי מערכת החקירה והתביעה (משטרה ופרקליטות) אשר נוטים לעיתים קרובות להעדיף את ההתנהלות מול בני משפחתו של הקורבן ולא מולו, פשוט משיקולי נוחות,¹¹⁹ מבלי לתת את הדעת על המשמעויות של מעשה זה ביחס לזכויותיו של נפגע העבירה עצמו ומבלי לבקש את רשותו לעשות כן. מאידך גיסא, בני משפחתו של הקורבן אשר מתוך רצון לסייע לו "לוקחים בעלות" על ההליך, משיגים ביתר קלות את המידע הרלוונטי עבורם ומקבלים החלטות במקומות שהדבר מתאפשר להם. זאת, לעיתים מבלי להתייעץ עם נפגע העבירה עצמו ולעיתים מתוך שיקולים אשר אינם מעמידים בראש סדר העדיפויות את רצונו של נפגע העבירה עצמו, אלא מתוך תפיסה סובייקטיבית שלהם את המצב ואת טובתו של הנפגע.

נוסף על כך, הרחקת הזקנים מההליך יכולה להיעשות באמצעות כלים חוקיים, על ידי הכרזה על האדם כמי שאיננו מסוגל לנהל עוד את ענייניו ועל כן נדרש עבורו מינוי אפוטרופוס לפי חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962, או הכרזה על האדם כחוסה ונקיטת פעולות שונות מכוח חוק ההגנה על חוסים, התשכ"ו-1966, כדוגמת הוצאתו מהבית והעברתו לדיר מוסדי ללא הסכמתו. הטיפול הכפוי הניתן באמצעות כלים משפטיים אלה מעביר את האחריות בנוגע להחלטה האם לנקוט הליך פלילי, או עד כמה להיות מעורב בהליך המתקיים בעניינו, לאדם שמונה כאחראי על הזקן. בכך, נפגעת יכולתו של האדם נפגע העבירה לקבל החלטה בעניינים אלה.

סוגיית הזמנים נושאת גם היא משמעויות שונה ומיוחדת ביחס לזקנים במשפט, מאחר שהמחשבה על שיקולים של זמן עלולה למנוע מהאדם לנקוט פעולות להפסקת הפגיעה

בו או להגשת תלונה. בשל כך, נושא הזמן קשור קשר הדוק לנגישות למשפט. כך למשל, חלוף הזמן יכול להשפיע לרעה ככל שחל שינוי במצבו הרפואי וביכולותיו של הנפגע להיחקר או להעיד על הפגיעה שנגרמה לו. כך גם ההמתנה הממושכת בין דיון לדיון וההמתנה לפסק הדין, אשר עלול להינתן – לחששם של אנשים זקנים – לאחר מותם,¹²⁰ או בשלב שבו אינם יכולים להבין את משמעותו. לאחר גזר הדין, ככל שיש בו כדי להשפיע על נפגע העבירה, כאשר לא ניתנת התייחסות לגילו של הנפגע בהקשר זה. מצב זה קורה, למשל, בעת פסיקת פיצויים עונשיים לטובת נפגע העבירה, כפי שהודגם במקרה של בתיה, המוצג בפתיחת המאמר, כאשר בית המשפט מונחה להתחשב בסבל או בנזק שנגרם, אך לא מחויב לבדוק את מצבו של הנפגע, ולענייננו – גילו של הנפגע ורצונו להבטיח כי יראה בחייו את מלוא הפיצוי שנפסק לטובתו.¹²¹ כך, גורמים הזמן והימשכות ההליכים להעלאת מפלס החרדה והחששות של נפגעי העבירה הזקנים,¹²² ומגבירים את תחושת חוסר השליטה וחוסר האמון במערכת המשפט.

3. קושי בזיהוי הסיטואציה כסיטואציה פלילית

זיהוי החוויה שעבר האדם כחוויה פוגענית וההכרה כי נעברה כלפיו עבירה, הם השלבים הראשונים וההכרחיים בטיפול בסכסוך בין הפוגע לנפגע ובניהולו. במצב שבו הנפגע לא מודע לכך שנעברה כלפיו עבירה, או לא מכיר בכך שמדובר בסיטואציה פלילית, לא ניתן יהיה להתחיל בתהליך לתיקון העוול שנגרם.¹²³

במקרים רבים, קורבנות העבירה מתקשים לזהות כי נעברה כלפיהם עבירה פלילית. מצב זה אופייני, למשל, בעבירות הטלמרקטינג¹²⁴ והניצול הכלכלי, אשר נתפסות בעיני אנשים רבים (ולעיתים גם בעיני מערכת אכיפת החוק) כסכסוכים אזרחיים-פרטיים אשר צריכים להיפתר, לכל היותר, בהגשת תביעה על ידי הקורבן נגד הפוגע.¹²⁵ המאפיין העיקרי של עבירה זו, הוא העירוב המבלבל והקושי להבחין בין עסקה "כשרה" לזו שאינה "כשרה". בעסקאות טלמרקטינג, לעיתים קרובות, העבריינים המתמחים בתחום זה נוקטים דרכי פעולה זהות לאלה של עסקים הפועלים בדרכים חוקיות,¹²⁶ ולעומת זאת, חברות מוכרות ובעלות מוניטין פועלות בדרכים לא לגיטימיות, תוך התבססות על המוניטין שלהן בקרב הציבור. גם בעבירות ניצול כלכלי בידי בן משפחה, קיים קושי רב להבחין בין העברת כספים לגיטימית ואף רצויה בין הורה לילדיו, לכזו שנחשבת לניצול ומצדיקה התערבות מערכתית.¹²⁷

זיהוי שגוי של מצב עובדתי יכול להתרחש גם בהקשרים של התעללות והזנחה, בעיקר במקרים של התעללות נפשית, כאשר אלה מתבצעים בידי בן משפחה או מטפל. העמימות בהגדרת המצב, הנזילות שבין חוסר הגינות "סבירה" לבין התנהגות פלילית, והקושי הרגשי הכרוך בדיווח על התנהלות שכזו (הן מצד בן המשפחה המטפל, אשר מתבייש לעיתים בהתנהגותו הפסולה,¹²⁸ והן מצד הזקן הנפגע), מקשים על קבלת סיוע לשם הפסקת ההתעללות.¹²⁹

כאשר ההתעללות נעשית על ידי בן משפחה, קיים רקע של מערכת יחסים ארוכת שנים בתוך המשפחה. בעת זיקנה נמשכת אותה מערכת יחסים, על מאפייניה השונים. על כן, זיהוי התעללות והזנחה בקרב בני המשפחה מוטה בשל דעותיהם של בני המשפחה זה על זה, בשל הרגלים ונורמות התנהגות מקובלות בתוך המשפחה, ובשל פרשנותו של האחד את ההתנהגויות של השני.¹³⁰

4. חשש מפני אובדן העצמאות בשל הגדרת הנפגע כחסר ישע, הוצאה מהבית או מינוי אפוטרופוס

כפי שהוסבר בהרחבה לעיל, היחס כלפי נפגעי עבירה זקנים כרוך בתפיסות גילניות, המבוססות על סטריאוטיפים חברתיים ביחס לזיקנה. תפיסתם של הזקנים כחסרי יכולת, חסרי שיקול דעת וכמי שזקוקים לעזרה והגנה, עלולה להוביל להתערבות ולכפיית טיפול מצד הרשויות המוסמכות, גם במקרים שבהם האדם מסוגל לקבל החלטות בענייניו. החשש מפני השלכותיהן של תפיסות סטריאוטיפיות אלה משפיע לעיתים על ההחלטה בדבר עצם הגשת התלונה (או יידוע אדם אחר) בדבר הפגיעה שנגרמה לאדם, ועקב כך עלול להביא להגברת הפגיעה¹³¹ או להמשכה, ככל שמדובר בפגיעה מתמשכת. כך למשל, הנחות שגויות לגבי מצבו הפיזי או הקוגניטיבי של נפגע העבירה, עלולות לגרום לפגיעה בעצמאותו, במערכות התמיכה העומדות לרשותו או במצבו הנפשי.

חלק ניכר מהעבירות המתבצעות כלפי זקנים, כפי שיפורט להלן, מסווגות על ידי החוק ומערכת האכיפה כעבירות כלפי חסרי ישע. זאת, בעוד שהגדרתם של אנשים זקנים כחסרי ישע איננה מדע מדויק, ומתבססת על הערכות מקצועיות של יכולותיו של האדם הנערכות על ידי מטפלים מקצועיים, על פי אמות מידה שנקבעו לשם כך, לצורך העניין המסוים שלשמו נדרשת ההערכה.¹³² באופן פרדוקסלי, עצם ביצוע עבירה מהעבירות המנויות בחוק כעבירות המתבצעות כלפי חסרי ישע, כלפי אדם זקן, יכול לשמש כהצדקה להגדרתו כחסר ישע,¹³³ ועקב כך לפגוע בטובתו האישית. כך, למשל, חלה על עבירות המתבצעות כלפי חסרי ישע חובת דיווח, המתייחסת לכל אדם, אך בעלת משנה חשיבות ביחס לאנשי טיפול כגון עובדים סוציאליים או אנשי מקצועות הרפואה.¹³⁴ בשל זאת, מתחזק היחס הסטריאוטיפי כלפי זקנים כחסרי יכולת לנהל את ענייניהם, ובשל תפיסות גילניות המתעלמות ממצבו של הנפגע האינדיווידואלי, נלקחת ממנו הזכות להחליט האם ברצונו להגיש תלונה בגין העבירה שבוצעה כלפיו, גם במקרים שבהם הוא בעל יכולת קוגניטיבית לקבל החלטות בענייניו.¹³⁵

אובדן עצמאות עלול להיגרם גם בשל מינוי אפוטרופוס לנפגע העבירה – פעולה בעלת משמעויות מרחיקות לכת ביחס לעצמאותו של האדם הזקן וזכויותיו – בעקבות התרשמותם של בני משפחה או גורמי הרווחה מיכולותיו הפיזיות והקוגניטיביות של האדם, כאשר לעיתים עצם הפגיעה באדם היא הראיה לחוסר כשירותו לקבל החלטות או לדאוג לענייניו.¹³⁶ בהמשך לזאת, עבירות המתבצעות כלפי זקנים עלולות להוביל להעברתו של הזקן – אשר התגורר בביתו עד לאותו מועד – למוסד סיעודי, גם אם

אין בכך צורך ממשי, ולעיתים גם כאשר האדם עצמו אינו מעוניין בכך.¹³⁷ ההחלטה על הוצאתו של הזקן מהבית יכולה להתקבל על ידי בני משפחה מודאגים, המעוניינים – מצידם – להגן על שלומם וביטחונם של הזקן, או על ידי רשויות הרווחה, במצב שבו הגורמים המוסמכים סבורים כי האדם איננו מסוגל להמשיך ולהתנהל באופן עצמאי.¹³⁸

5. רגשות חמלה או אחריות של הקורבן כלפי הפוגע

ביחס לעבירות התעללות והזנחה, המתבצעות כלפי זקנים בדרך כלל בתוך הבית, הרי שבשונה מקורבנות עבירה צעירים, זקנים רבים יבחרו שלא לדווח על מעשי האלימות,¹³⁹ וכך, בפועל, הם יעדיפו להמשיך ולחיות בתוך מערכות יחסים אלימות. בחירה קשה זו מושפעת בדרך כלל מזהותו של הפוגע ומתפקידו בחייו של הזקן קורבן האלימות, ונובעת מיחס אמביוולנטי של הזקן הנפגע כלפי הפוגע: מחד גיסא, רצונו של הנפגע להפסיק את האלימות שממנה הוא סובל, ומאידך גיסא, קושי רגשי לפעול באמצעים חוקיים כלפי האדם שעומו הוא שרוי ביחסי קרבה.¹⁴⁰

כאשר מדובר במערכת יחסים אלימה המתקיימת במשך שנים רבות עם בן זוג, נוטות הנשים¹⁴¹ בגיל זיקנה להישאר במערכת היחסים האלימה, ולעיתים אף בוחרות שלא לדווח על האלימות. בחירה זו נובעת ממלכוד ההולך ומתעצם בשל הגיל ובשל חלופי השנים הרבות בתוך מערכת היחסים הזוגית, היוצרים תלות כלכלית ולעיתים גם תלות פיזית של האישה בבן זוגה האלים.¹⁴² לעיתים, תלות של בן הזוג האלים בבת הזוג, בשל הידרדרות במצבו הבריאותי, תביא להישארותה של האישה במערכת הזוגית גם אם האלימות איננה נפסקת ואף מחמירה, בשל הפנמתה את הציפייה החברתית כי תטפל בבן זוגה החולה.¹⁴³

כאשר הפוגע הוא בן משפחה, גורמים רגשיים שונים עלולים למנוע מפגע העבירה להתלונן ולפעול להפסקת הפגיעה. רגשות חמלה כלפי בני המשפחה (הבגירים על פי רוב), רצונם של ההורים להגן על ילדיהם, גם במחיר של המשך הפגיעה בעצמם, תחושות בושה והאשמה עצמית עלולים להביא לבחירה שלא להתלונן. כך גם הרצון להמשיך לשמור על קשר עם בן המשפחה הפוגע, החשש מפני נזק שייגרם לו או מניפולציות רגשיות שמבצע בן המשפחה בהורה הנפגע עלולים אף הם לגרום לתוצאה זוהה.¹⁴⁴ במקרים רבים, בני משפחה בגירים המתגוררים עם הוריהם או סביהם ופוגעים בהם סובלים ממוגבלות נפשית כלשהי,¹⁴⁵ אשר איננה בהכרח מאובחנת ומטופלת. לעיתים, בן המשפחה הפוגע הוא בעצמו זה שמטפל באדם הזקן, ועקב כך נמצא הנפגע במלכוד: נקיטת פעולות להפסקת האלימות עלולה להוביל להפסקת הטיפול, ולעיתים – להרחקתו של האדם היחיד הדואג לנפגע ומטפל בו.¹⁴⁶

כל הגורמים המפורטים לעיל תורמים בתורם למיעוט בדיווח ובהגשת תלונות, ובעקבות זאת, למיעוט בהליכים הפליליים הנפתחים והמנוהלים נגד עבריינים הפוגעים בזקנים. משום כך, החקיקה והפסיקה בנושאים אלה, כמו גם אופן ההתמודדות של גורמי האכיפה והתביעה עם הסוגיות השונות העולות בהקשר זה, אינם מפותחים ואינם

מותאמים במלואם לנפגעי עבירה זקנים. מתן מענה לסוגיות הללו, או למצער, העלאתן למודעות העוסקים בתחום, יכולים לסייע בהגדלת מספר התלונות על עבירות המתבצעות כלפי זקנים, לשפר את האכיפה בנושא זה, ולצמצם בטווח הארוך את מספר העבירות.

ד. יחסו של החוק בישראל לעבירות אשר הנפגע בהן הוא אדם זקן
 בחינת ההתייחסות החוקית לעבירות אשר הנפגע בהן הוא אדם זקן, מלמדת כי לא ניתנה הדעת באופן מסודר ושלם לנושא. לפיכך, בפרק זה אציג מקצת מהסוגיות המרכזיות הדורשות, לדעתי, התייחסות ותיקון, וכן את התיקונים הנחוצים על מנת לשמור בצורה טובה יותר על זכויותיהם של נפגעי העבירה הזקנים.

להבדיל מקבוצות אחרות המוכרות בתחום נפגעי העבירה, כגון קטינים או אנשים עם מוגבלויות, הזקנים אינם בעלי זכויות במשפט הפלילי בישראל רק בשל היותם זקנים. יתרה מזאת, בחוק העונשין קיימת רק עבירה אחת אשר חלק ממרכיביה הוא היותו של הקורבן אדם זקן: עבירת תקיפת זקן, המעוגנת בסעיף 1368 לחוק העונשין. ראוי לציין, כי סימן ו'2 לחוק העונשין, שכותרתו "תקיפת זקנים" (הכולל רק את עבירת תקיפת זקן המוזכרת לעיל), ממוקם בתוך סימן ו' לחוק, אשר כותרתו "עבירות כלפי קטינים ונכים", מיקום שהערך הסמלי שלו כשלעצמו מייצג התייחסות סטריאוטיפית כלפי הזקנים, כאילו כל הזקנים הם נכים, או ראויים ליחס זהה לקטינים. בהתאמה לכך, העבירות המוגדרות בסעיף 1368 לחוק וחומרת הענישה בגינן, זהות לעבירות המוגדרות בסעיף 368 – תקיפת קטין או חסר ישע. מיקומה של העבירה בספר החוקים, תחת עבירות כלפי קטינים ונכים, וכן הגדרתה בהקבלה לתקיפת קטינים וחסרי ישע, מכוונים להשוות בין האוכלוסיות השונות, אשר כולן נתפסו על ידי המחוקק כאוכלוסיות חלשות הזקוקות להגנה בצורה זהה.¹⁴⁷

1. עיגון עבירות כלפי זקנים במסגרת עבירות כלפי חסרי ישע

פרט לעבירת תקיפת זקן, המוזכרת לעיל, נעשה שימוש תכוף ביחס לאנשים זקנים בעבירות המוגדרות כעבירות כלפי חסרי ישע, המעוגנות בסימן ו'1 לחוק העונשין.¹⁴⁸ עיגון העבירות המתבצעות כלפי זקנים במסגרת עבירות כלפי חסרי ישע, מעלה ביקורת וקשיים מכמה סוגים:

ראשית, המשמעות של היעדר התייחסות קונקרטיה לעבירות המתבצעות כלפי זקנים, ותחת זאת קביעת העבירות כנגד זקנים כהתעללות בחסרי ישע והזנחתם, הופכת למעשה כל אדם זקן אשר מתבצעות כלפיו עבירות אלה לחסר ישע, על מנת להכלילו במסגרת הגדרות העבירה. המושג "חסרי ישע" מוגדר בסעיף 368 לחוק העונשין באופן עמום. ועדה מיוחדת שקמה לצורך הגדרת המושג, קבעה שורה של קריטריונים (אשר יכולים להיקרא כרשימה פתוחה) לצורך קביעת היותו של אדם חסר ישע. דגש מיוחד הושם על ההבהרה, שלפיה הגם שהגיל הוא קריטריון לקביעת היותו של אדם חסר ישע, לא כל אדם זקן יוגדר ככזה, אלא רק אם הוא "אינו יכול לדאוג לצורכי מחייתו, לבריאותו או

לשלמו" (כלשון החוק).¹⁴⁹ זאת, להבדיל מתחולת החוק ביחס לקטינים, אשר נקבעת אך ורק לפי גילו של נפגע העבירה ולא לפי מצבו הרגשי, הפיזי או הקוגניטיבי בעת התרחשות העבירה. הדרישה למאפיינים מסוימים המתקיימים בנפגע העבירה מלמדת, כי מטרת המחוקק הייתה להגן על האדם עם המוגבלות בשל מוגבלותו או נזקקותו, ולא להביע עמדה מוסרית ביחס לחומרתן של עבירות כלפי זקנים רק בשל היותם זקנים, או לצמצם את מספרן באמצעות החמרת הענישה.

בנוסף לכך, מלכתחילה מטרתו של סימן 2' לחוק הייתה להגן על קטינים מפני אלימות כלפיהם, והעבירות המנויות בו מותאמות לעבירות המתבצעות כלפי קטינים ולהתמודדות הרצויה לשם מניעתן.¹⁵⁰ נראה כי הוספת חסרי הישע הבגירים נעשתה כלאחר יד, כאשר מומחים בתחום ההגנה על קטינים שותפים לניסוח החוק, ואילו מומחים מתחום ההגנה על זקנים ועל חסרי ישע נעדרו משלב משמעותי זה. משום כך, אפשר להניח, לא נכללו מלכתחילה במסגרת זו כל עבירות ההתעללות וההזנחה האופייניות לזקנים, כפי שיפורט להלן, ולא ניתנה הדעת באופן מלא לדרכים להתמודדות עם התופעה במישור הפלילי.¹⁵¹

2. ביסוס החמרת הענישה בעבירות כלפי זקנים על שיקולים שאינם בגילנות פרט לעבירות כלפי חסרי ישע כמפורט לעיל, באשר ליתר העבירות בספר החוקים, אין הנחיה מפורשת בחוק להעניק יחס שונה, מחמיר, לעבירות כלפי זקנים רק בשל היותם זקנים.¹⁵² עם זאת, בתי המשפט הדגישו שוב ושוב כי יש לנקוט חומרה יתרה ביחס לעבריינים הפוגעים בזקנים, הן בשל הפגם המוסרי הטמון בפגיעה בזקנים, והן בשל רצונו של בית המשפט להגן עליהם מפני פשיעה באמצעות הרתעה.¹⁵³ בפסק הדין בעניין שכטר,¹⁵⁴ התווה בית המשפט העליון את שיקולי הענישה בעבירות אלימות נגד זקנים (עוד קודם להוספת עבירת תקיפת זקן לספר החוקים), תוך התייחסות לנפגעת העבירה הזקנה כאל אישה חלשה וחסרת ישע משום גילה כשלעצמו, אף שנסיבות המקרה – הקשות ביותר – לא מצביעות על חולשת האישה הנובעת מזיקנתה, אלא רק על האלימות הרבה שהופנתה כלפיה. כלומר, לשם הצדקת גזר הדין החמור שנגזר על הנאשם, בית המשפט ראה לנכון להדגיש את פערי הכוחות בין הצדדים באמצעות "הלכת" סטריאוטיפים גילניים על הנפגעת והחלשתה, ובכך רמז לכאורה כי אין די בעצם הפגם המוסרי שבתקיפת אדם זקן כדי להוות שיקול לחומרה, והתווה את הדרך לקביעת החולשה האינהרנטית וחוסר הישע של הנפגעים הנובעים רק מגילם.¹⁵⁵

נוכח הדברים המובאים לעיל, אני סבורה, כי בתי המשפט יכולים לבסס את החמרת הענישה בעבירות המתבצעות כלפי זקנים על שלושה שיקולים שונים (אשר לא כולם חייבים להתקיים), מבלי לנקוט גישות גילניות, המדגישות את חולשתו האינהרנטית של הקורבן הזקן:

תפיסה של ניצול חולשה – הכוונה היא לבחירתם של העבריינים בקורבנות שאותם הם תופסים כקורבנות חלשים וחסרי יכולת, אשר יאפשרו להם לבצע את העבירה באופן

הקל ביותר. יש להבהיר, כי בנושא זה הכוונה היא לתפיסה הגילנית של העבריינים, הרואה בזקנים כולם כחלשים וחסרי יכולת, ולא לחוסר הישע של קורבן מסוים. בהקשר זה, מטרתה של החמרת הענישה היא להגביר את ההרתעה ביחס לעבירות הנתפסות על ידי העבריינים כקלות יחסית לביצוע.¹⁵⁶

השלכות העבירה על הנפגע – כאמור לעיל, בפרק העוסק בוויקטימולוגיה של אנשים זקנים, במקרים רבים השלכותיהן של העבירות המתבצעות כלפי זקנים יהיו קשות יותר. מתן מקום מרכזי יותר לסקירת השלכות אלה – עוצמת הפגיעה, משכה והשפעתה על חיי הנפגע, יכולה להצדיק החמרת ענישה במקרים רבים.¹⁵⁷

הפגם המוסרי הטמון בביצוע עבירות כלפי זקנים – הוקעת העבירות נגד זקנים כעבירות בעלות פגם מוסרי חמור יותר, משום עצם הבחירה באנשים זקנים, ללא קשר למאפייניהם הייחודיים. עמדה זו לא מבוססת על גילנות אלא על תפיסה מוסרית של אוכלוסיית הזקנים כאוכלוסייה הראויה לכבוד.¹⁵⁸

דיוק בשימוש בעבירות כלפי חסרי ישע במקרים המתאימים לכך, וכן שימוש בהצדקות אשר אינן מבוססות על טעמים גילניים, יכולים לקדם את השיח סביב הפגיעה בזקנים ולחזק את התייחסות אל כל נפגע ונפגע בהתאם למצבו.

3. היעדר התייחסות בחוק לעבירות ניצול כלכלי

אחת ההשלכות המרכזיות של אי-התאמת סעיפי הפגיעה בחסרי ישע לאנשים זקנים, היא בכך שעבירת הניצול הכלכלי אינה נכללת בהגדרת עבירת ההתעללות בחסר ישע, או כעבירה נפרדת בחוק העונשין. זאת, חרף העובדה שניצול כלכלי של זקנים הוא ככל הנראה אחת מעבירות ההתעללות הנפוצות ביותר, ומבחינת מספר המקרים, זהות הפוגעים והשלכותיהם על האדם הזקן היא דומה לעבירות ההתעללות הקיימות בחוק.¹⁵⁹ אי-הגדרת עבירת הניצול הכלכלי מקשה, בראש ובראשונה, על היכולת של הקורבן ושל החברה לזהות ולאפיין את העבירה,¹⁶⁰ ולהוקיע אותה כעוול חברתי. כך, למשל, גניבה מחשבון הבנק של אדם זקן יכולה להיתפס בקרב מרבית הציבור כעבירה מובהקת, אך לקיחת ציוד וריהוט מביתו של הזקן בעודו מתגורר שם על ידי בני משפחתו אולי לא תיתפס כעבירה, אלא לכל היותר כחוסר רגישות או חמדנות.¹⁶¹ מתן שם וגבולות ברורים לעבירה זו, אם כן, הם השלב הראשון וההכרחי בהתמודדות המשפטית והחברתית עם הסוגיה. קושי נוסף שנגרם בשל אי-הגדרת עבירת הניצול הכלכלי הוא הקושי לקבל נתונים על מספר העבירות המתרחשות בתחום זה בישראל. ואולם, בהנחה שמדובר על מספרים זהים לנעשה בעולם, אפשר לקבוע כי עבירה זו נפוצה לפחות במידה שווה לעבירות ההתעללות הפיזיות,¹⁶² או אפילו נפוצה יותר.¹⁶³

בנוסף לכך, התעלמות מהתרחשותן התדירה של עבירות אלה לא מאפשרת התייחסות מערכתית לתופעה ובניית תוכניות לזיהוי ולמניעתה, מותירה את הזקנים הנפגעים מניצול כלכלי ללא כל הגנה חוקית הולמת, ולמעשה מאפשרת את המשך קיומה והתרחבותה. בפועל, משתמשים בתי המשפט בעבירות רכוש שונות על מנת להרשיע

עבריינים בעבירות של ניצול כלכלי.¹⁶⁴ ואולם, העונשים הקבועים בחוק למרבית העבירות הללו נמוכים מהעונש המקסימלי הקבוע בחוק בעבירת ההתעללות בחסר ישע במקרים המתאימים,¹⁶⁵ ועל כן אינו יכול לשמש פתרון מספק.

בהמשך לכך, אחת התופעות הבולטות ביחס לעבירות כלפי זקנים – הטלמרקטינג – כלל לא מוסדרת כעבירה פלילית בפני עצמה, אלא מפוזרת לפי נסיבות העניין בין עבירות שונות: אפשר להגיש תלונה בגין קבלת דבר במרמה,¹⁶⁶ עושק,¹⁶⁷ השפעה בלתי הוגנת או הטעיה צרכנית.¹⁶⁸ הפיזור בין הוראות החוק השונות מקשה על הבנת ההיקפים הפליליים של התופעה (כאשר ברור, כי לא כל עסקת טלמרקטינג היא עסקה פסולה או בעלת משמעות פלילית), ועל התמודדות עימה.

היעדרה של עבירת הניצול הכלכלי מסעיפי ההתעללות בחסרי ישע והזנחתם, מוציאה את אותה מגדרי העבירות אשר חלה עליהן חובת הדיווח, הקבועה בסעיף 368ד לחוק העונשין.¹⁶⁹ על כן, זקנים חסרי ישע אשר נעברה כלפיהם עבירה מסוג זה, חשופים להמשך הניצול, מבלי שאיש יפעל בהכרח להפסקתה (על כל המורכבות הכרוכה בחובת הדיווח, כפי שהוצגה לעיל, ובעיקר – הוצאת שיקול הדעת מידי של האדם הזקן בשל הקביעה כי הוא חסר ישע וזקוק להגנה). לעומת זאת, עבירת הניצול הכלכלי לא מתבצעת רק כלפי זקנים חסרי ישע, על כן הוספתה במסגרת עבירות כלפי חסרי ישע תסייע להתמודדות עם חלק מהעבירות בתחום זה, ולא תקיף את מלוא התופעה. ממילא, לא ברור האם קיימת הצדקה ממשית לדרישת היותו של הקורבן חסר ישע לצורך ביסוס העבירה.¹⁷⁰ עמדתי היא, כי יש לקבוע את עבירת הניצול הכלכלי מחוץ לעבירות הפגיעה בחסרי ישע, תוך הגדרת חומרה יתרה כאשר העבירה מתבצעת כלפי חסרי ישע או כאשר מבצע העבירה הוא האחראי עליו או על רכושו (כמו במצב של ביצוע העבירה על ידי אפוטרופוס או בן משפחה).

4. זכויות זקנים נפגעי עבירה

חוק זכויות נפגעי עבירה מעניק זכויות חלקיות בלבד, פרוצדורליות בעיקרן,¹⁷¹ לנפגעי עבירות מסוימות.¹⁷² החוק מחלק את הזכויות המוקנות לנפגעי עבירה לפי שני סוגים: הראשון – מאפיינים הקשורים בחומרת העבירה, כך שככל שהעבירה נחשבת לחמורה יותר בספר החוקים, הזכויות המוקנות לנפגע העבירה יהיו רבות יותר: עבירות אשר אינן מקנות זכויות מכוח החוק (עבירות חטא), כל עבירה מסוג עוון או פשע, עבירות מין ואליומות, ועבירות מין ואליומות חמורה.¹⁷⁴

כפי שפורט לעיל, החוק הפלילי לא הגדיר את גילו המבוגר של נפגע העבירה כחלק מיסודות העבירות, באף עבירה, פרט לזו של תקיפת זקן. בנוסף לכך, בהתאם לחוק זכויות נפגעי עבירה, מאפיינים הקשורים בהיותו של הנפגע זקן ובעל רגישויות או צרכים אשר יכולים לנבוע מעצם הזיקנה, אינם מקנים זכויות כלשהן במסגרת החוק.

ואולם, על אף היותה עבירת אלימות מבחינת מהות העבירה, תקיפת זקן אינה נכללת ברשימת העבירות המוגדרות בחוק זכויות נפגעי עבירה כעבירות מין או אלימות המקנות זכויות נוספות, ביחס לכלל העבירות מסוג עוון או פשע. בהשוואה לעבירות תקיפת קטין וחסר ישע, שאליהן ביקש המחוקק להשוות בחוק העונשין כאמור לעיל, אפשר לראות כי הן מוגדרות בחוק זכויות נפגעי עבירה כעבירות מין ואלימות חמורה,¹⁷⁵ כלומר – כעבירות ברף החומרה הגבוה ביותר, המקנות את מרב הזכויות לנפגע העבירה.

5. סדר הדין הפלילי

בנוסף לחוק זכויות נפגעי עבירה, כמה סעיפים בחוק סדר הדין הפלילי קובעים נורמות שונות ביחס לעבירות מין או אלימות, אשר מרחיבות בעקיפין את זכויותיהם של נפגעי העבירות המוגדרות בהם. גם מסעיפים אלה נעדרות העבירות הרלוונטיות ביותר לקורבנות זקנים.

כך, בסעיפים העוסקים בהחלטה שלא לחקור בעבירות מין או אלימות¹⁷⁶ ובסגירת תיק בעבירות מין או אלימות כלפי בן זוג,¹⁷⁷ אשר נועדו למנוע לחץ על הנפגע על ידי בן הזוג הפוגע,¹⁷⁸ לא מוכללות עבירת תקיפת זקן,¹⁷⁹ עבירות כלפי קטינים וחסרי ישע,¹⁸⁰ וכן עבירות מין בידי אחראי על חסר ישע.¹⁸¹

גבייה מוקדמת של עדות, אשר עשויה להיות רלוונטית במיוחד לזקנים הנמצאים במצב בריאותי קשה או לזקנים המוגדרים כחסרי ישע, לא מוגדרת אף היא במסגרת החוק.¹⁸² התמהמהות בשמיעת עדותם של אנשים אלה, ככל שזו נדרשת, עלולה להביא לחוסר אפשרות לגביית העדות בעתיד, ולפגיעה בסיכויי התביעה.

נוסף על כך, קובע חוק סדר הדין הפלילי שורת עבירות אשר ביחס אליהן, לאחר ההרשעה ובמסגרת הראיות לקביעת העונש, רשאי בית המשפט להורות על עריכת תסקיר נפגע עבירה.¹⁸³ מטרתו של התסקיר היא להציג בפני בית המשפט את מצבו של הנפגע בעקבות העבירה, לתאר את הנזק שנגרם לו כתוצאה מהעבירה ולהשמיע את קולו (לעיתים לראשונה, אם לא העיד בפני בית המשפט).¹⁸⁴ עריכת התסקיר, לפיכך, יכולה להיטיב עם מצבו הרגשי של הנפגע, אשר חש כי ניתן לו מקום במסגרת ההליך, וכן להשפיע על העונש שנגזר על הנאשם במסגרת גזר הדין.¹⁸⁵ גם כאן, לא מוגדרת עבירת תקיפת זקן במסגרת עבירות מין או אלימות המאפשרות הגשת תסקיר נפגע עבירה, וכן עבירות נוספות הרלוונטיות במיוחד לאנשים זקנים.¹⁸⁶

6. זקנים כעדים בהליך הפלילי

בהתאם לדין בישראל, לזקנים המעידים בהליך הפלילי לא נתונות כל זכויות מיוחדות, הנובעות מגילם או ממצבם הבריאותי. עם זאת, אפשר לטעון כי תפיסות גילניות של כל המעורבים בהליך הפלילי – החל בשלב החקירה במשטרה, עבור התובעים מטעם המשטרה או הפרקליטות, וכלה בשופט היושב בדין – משפיעות על עצם ההחלטה על

זימונו של הזקן נפגע העבירה לעדות, וכן על קביעת המשקל והמהימנות אשר יינתנו לעדות זו.

בפסק דין כרמלי,¹⁸⁷ אשר מהווה דוגמה לאופן ניהול ההליך הפלילי לפני חקיקת חוק הליכי חקירה והעדה (התאמה לאנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית), התשס"ו-2005, הועמד לדין נכדה של נפגעת העבירה הזקנה, גב' הרמן, בשל עבירות התעללות והזנחה קשות שביצע כלפיה. באותו מקרה, נגבתה עדותה של גב' הרמן הן במשטרה, זמן קצר לאחר הגשת התלונה, והן בפני בית המשפט. בית המשפט ציין בפסק הדין כי בשל מגוריה של גב' הרמן בירושלים, ונוכח גילה ומצבה הרפואי, נגבתה עדותה על ידי בית המשפט היושב לדין בירושלים, ובכך ביטא התחשבות בנתונים אלה. בשלב הערכת עדותה של גב' הרמן ציין בית המשפט כי עדותה הייתה מהימנה וכי דבריה זכו לאמונו.¹⁸⁸ עם זאת, בניית עדותה בחן בית המשפט את דבריה בהתאם למבחנים שנקבעו בפסיקה לעניין עדות אנשים הלוקים בשכלם. זאת, מבלי שהופיע בפני בית המשפט עד מוסמך לעניין מצבה הבריאותי בהקשר של כשירותה למתן עדות, ומבלי שנקבע ממצא עובדתי על מצבה הרפואי. בית המשפט ציין ללא כל צורך לנמק, כי גב' הרמן "סבלה מירידה בתפקוד המנטלי",¹⁸⁹ בהמשך, קבע כי ראוי לבחון את עדותה תוך התחשבות במצבה המנטלי והשכלי,¹⁹⁰ ולאחר מכן גם הוסיף, כי "הבלבול הינו מנת חלקו של האדם הלוקה בירידה בתפקוד המנטלי והשכלי מחמת קשישות".¹⁹¹ אמירה אחרונה זו מצביעה על עמדות סטריאוטיפיות וגילניות, המנוסחות על ידי בית המשפט כעובדה אובייקטיבית ביחס לכלל אוכלוסיית הזקנים, וייתכן שבשל כך, בית המשפט לא מצא לנכון לבחון את מצבה השכלי והמנטלי של גב' הרמן בעזרת מומחים.

לפיכך, כאמור, בחן בית המשפט את עדותה של גב' הרמן בהתאם למבחנים שנקבעו בפסיקה ביחס לעדותו של אדם עם לקות שכלית, תוך שציין כי היא איננה לוקה בשכלה ובנפשה, ולפיכך התאים את המבחנים הללו למצבה.¹⁹² נדמה, כי בית המשפט השתמש במבחנים הללו בשל היעדר כלים מתאימים להערכת עדותו של זקן חסר ישע.¹⁹³ עדותה של גב' הרמן התקבלה לבסוף על ידי בית המשפט, אך הסמנטיקה של דברי בית המשפט נראית בעייתית כשלעצמה.

חוק הליכי חקירה והעדה (התאמה לאנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית), התשס"ו-2005, אשר חוקק לאחר שניתן פסק הדין בעניין כרמלי, עוסק בזכויותיהם של אנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית בהליכי חקירה והעדה, ללא קשר למקומם בהליך – כחשודים, קורבנות או עדים. החוק אינו מקנה זכויות לנפגעי כל סוגי העבירות, אלא רק לעבירות המנויות בתוספת לחוק.¹⁹⁴ כך, למשל, החוק אינו חל על עבירות התעללות והזנחה קטין וחסר ישע, אף שלעיתים חוסר הישע נובע ממוגבלות שכלית או נפשית. מכאן, שגם אם אפשר יהיה להרחיב את תחולת החוק לעבר מוגבלות הנפוצה בזיקנה, הרי שממילא, מרבית העבירות שבהן מוקנות זכויות מכוח החוק לנפגעי עבירה, אינן עבירות המתבצעות בדרך כלל כלפי זקנים, ועל כן במרבית המקרים איננו רלוונטי לקידום זכויותיהם של זקנים נפגעי עבירה.

בנוסף לכך, כאמור בשמו, החוק איננו מקיף את כל סוגי המוגבלויות, ולפיכך איננו מקנה זכויות – לפחות לא על פניו – לאנשים עם מוגבלות הנגרמת בדרך כלל בגיל זיקנה, למשל ירידה קוגניטיבית, אשר יכולה להביא לפגיעה בזיכרון, לבלבול, לקשיי התמצאות ותפיסה ועוד.¹⁹⁵ ואומנם, למיטב ידיעתי, מאז כניסתו לתוקף לא נעשה שימוש בחוק כדי להביא להנגשת הליכי חקירה והעדה לאנשים המתמודדים עם מוגבלות הנובעת מדמנציה.¹⁹⁶

עם זאת, ניתן לטעון שאפשר להכליל קשיים קוגניטיביים הנובעים מדמנציה, במסגרת הגדרת "אדם עם לקות שכלית אחרת שבשלה מוגבלת יכולתו להיחקר או למסור עדות" הקבועה בחוק הליכי חקירה והעדה.¹⁹⁷ אומנם מחלות הגורמות לפגיעה בזיכרון, כגון דמנציה, מאתגרות את דיני הראיות במובן היסודי ביותר, שכן קביעת מהימנותה של עדות משפיעה על יכולתו של בית המשפט להרשיע אדם בהתבסס על זכרונו של העד. ואולם, בדומה לסוגי מוגבלות אחרים, אפשר למצוא דרכים להתמודד עם המחלה ולגבות עדות מהימנה מהעד,¹⁹⁸ עדות אשר יכולה להיות לה חשיבות מרחיקת לכת, במיוחד במקרים שבהם חוסר בראיות בתיק עלול להביא להחלטה על סגירתו או על זיכוי הנאשם. הפירוט המובא לעיל של החוסרים הקיימים בחוק ביחס לעבירות כלפי זקנים מלמד על היחס הלקוי בטיפול בנושא זה. עריכת תיקונים בחוקים הרלוונטיים ושינוי יחסן של הרשויות השונות לזקנים נפגעי עבירה, הם הכרחיים לצמצום מספר העבירות המתבצעות כלפי זקנים.

סיכום והמלצות

מאמר זה ביקש לבחון את מקומם של זקנים נפגעי עבירה בהליך הפלילי: את מאפייניהם כקורבנות עבירה זקנים, את הזכויות המוקנות להם, ואת האופן שבו המשפט מתייחס לאנשים זקנים בתוך ההליך הפלילי. חרף הגידול הדרמטי במספרם של האנשים הזקנים, וחרף המודעות הקיימת בקרב אנשי מקצוע (בעיקר בתחום הטיפול) להשלכותיהן הקשות של העבירות המתבצעות כלפי זקנים, וזקנים חסרי ישע בפרט, מעלה המאמר שורה ארוכה של כשלים בהתמודדות מערכת האכיפה והמשפט עם צורכיהם הייחודיים של זקנים נפגעי עבירה. נראה, כי מרביתם המכרעת של הכשלים נובעים מהתעלמות – או, לכל הפחות, מחוסר מודעות – ממאפיינים ייחודיים לגיל הזיקנה ומהצרכים הייחודיים הנגזרים מכך. על כן, מטרתו הראשונה של המאמר היא ריכוז המידע לשם העלאת המודעות לנושא בקרב אלה העוסקים בו ברשויות האכיפה, מודעות אשר תוביל לשינויים ולהתאמות הנחוצים בשטח.

עם זאת, הבנת עולמם וצורכיהם של אנשים זקנים במסגרת ההליך הפלילי לא יכולה להיות שלמה, נוכח היעדרם של מחקרים ייעודיים אשר עוסקים בהיבטים שונים של הנושא. כך, נחוצים מחקרים נפרדים על קבוצות אוכלוסייה שונות בקרב הזקנים: נפגעי עבירה זקנים במגזר הערבי ובמגזר החרדי. כמו כן, חסר מחקר נפרד הכולל בחינה מגדרית של נפגעי עבירה זקנים, נוכח מספרן הגדול יחסית של נשים זקנות, וריבוי

היחסי של עבירות האלימות במשפחה בקרב אוכלוסיית הזקנים, המופנות כלפי נשים זקנות. נוסף על כך, יש לבחון באופן מקיף את הגורמים המגבילים את נגישותם של אנשים זקנים למערכת המשפט, ובכלל זאת נגישותם של אנשים זקנים למשפט הפלילי. מתוך הדברים שפורטו במסגרת מאמר זה, עולה רשימה ארוכה של פעולות שאפשר לבצע לשם שיפור מצבם, מעמדם ומקומם של הזקנים נפגעי העבירה בהליך הפלילי: בתחום הנגישות למשפט, יש לבחון את נגישות מערכת המשפט לאנשים זקנים, על היבטיה השונים. במסגרת זו, יש לבחון את הנגישות הפיזית של מערכת המשפט ולהתאימה לאנשים זקנים. יש להרחיב את האפשרויות לקבל מידע בכתב, לא רק באמצעות מערכת מנ"ע הנגישה באינטרנט, אלא גם באמצעות פקס, מייל או מכתב, לפי העדפת הנפגע, ולאפשר קבלת מידע פנים אל פנים בשעות המיועדות לקבלת קהל. בהמשך לכך, יש לפעול באופן מערכתי לצמצום תופעת הגילנות בקרב גורמי האכיפה והמשפט (שוטרים, חוקרים, פרקליטים ושופטים), על מנת להימנע ממתן מענה המבוסס על עמדות סטריאוטיפיות ומפלות. כך למשל, יש להקפיד ככל הניתן על תקשורת מול נפגע העבירה עצמו ומסירת מידע לאדם מטעמו רק באישורו או כשהדבר איננו אפשרי. פתרון אפשרי לכך צריך להיות, כמובן, בעמידה על חובתן של המשטרה והפרקליטות להיות בקשר ישיר קודם כול עם קורבן העבירה ולא עם מי מטעמו, ואם יש קושי בהתנהלות מול הקורבן – לקבל את הסכמתו בכל מקרה ומקרה ליצור קשר עם מי מטעמו, לפי בחירתו ולפי הכללים שיקבע (ברומה לויתור על סודיות או מסמך יפוי כוח).

בהקשר לתת-הדיווח על עבירות המתבצעות כלפי אנשים זקנים, יש לפעול להעלאת המודעות לעבירות המתבצעות בתוך המשפחה, לעבירות ניצול כלכלי ולעבירות הטלמרקטינג, על מנת לצמצם את בעיית חוסר הדיווח בשל חוסר מודעות לכך שנעברה בהם עבירה. כמו כן, יש להעשיר את ארגו הכלים החוקי להתמודדות עם עבירות אלימות במשפחה, על מנת לאפשר מתן מענה מיטבי למלכוד שבו מצויים זקנים נפגעי אלימות במשפחה.

במישור החוקי, יש להביא להתאמת ספר החוקים לעבירות הנפוצות כלפי זקנים, ובכלל זאת לפעול לתיקון חוק העונשין בהוספת הניצול הכלכלי לעבירות התעללות והזנחה, והסדרת העבירות הקשורות בתחום הטלמרקטינג. נוסף על כך, יש להביא לתיקון חוק זכויות נפגעי עבירה בהוספת תקיפת זקן לעבירות מין ואלימות חמורה, ולתיקון חוק סדר הדין הפלילי במקומות הרלוונטיים המפורטים במאמר זה – להכליל עבירות המתבצעות כלפי זקנים וחסרי ישע בסעיפים העוסקים בהחלטה שלא לחקור בעבירות מין או אלימות ובסגירת תיק בעבירות מין או אלימות כלפי בן זוג; לאפשר גבייה מוקדמת של עדות ביחס לזקנים הנמצאים במצב בריאותי קשה או המוגדרים כחסרי ישע; ולקבוע כי במסגרת עבירות מין או אלימות המאפשרות הגשת תסקיר נפגע עבירה, ייכללו עבירת תקיפת זקן, וכן עבירות נוספות הרלוונטיות במיוחד לאנשים זקנים. כמו כן, יש להרחיב את תחולת חוק הליכי חקירה והעדה לאנשים עם מוגבלות

קוגניטיבית הנובעת מזיקנה (דמנציה בעיקר) ולהביא לזירוז ההליכים בתיקים שבהם הנפגע הוא אדם זקן.

פעולות אלה ופעולות נוספות הקשורות בשיפור זכויותיהם של אנשים זקנים, יכולות להביא לצמצום היקף תופעת העבריינות כלפי זקנים, ולקדם את מעמדם ומצבם של האנשים הזקנים בעולם המשפט ככלל.

הערות

- 1 ראו טלי גל וורד וינדמן "ילדים נפגעי עבירה בישראל: ריבוי קשים, מיעוט מענים" ביטחון סוציאלי 63 (2002). ההיקף מילדים לזקנים איננו בא לבטא השוואה בין שתי הקבוצות, אלא להצביע על נקודות דמיון בין שתי קבוצות אוכלוסייה הסובלות מפגיעות דומה.
- 2 הדר דנציג-רוזנברג ודנה פוגץ "הרור הבא" של זכויות נפגעי עבירה: הזכות החוקתית להליך הוגן" **עיוני משפט** (לו) 549, 550-551 (2015).
- 3 לנפגעי ונפגעות עבירות מין קיימת התייחסות נרחבת בחוק זכויות נפגעי עבירה, התשס"א-2001, ס"ח 1782 (להלן: חוק זכויות נפגעי עבירה). לעבירות מין ולעבירות מין חמורות כהגדרתן בסעיף 2 לחוק. ביחס לנפגעי עבירה קטינים או אנשים עם מוגבלויות, ראו ס' 4 לחוק זכויות נפגעי עבירה.
- 4 בהקשר להיעדר דיון אקדמי בנושא עבירות התעללות בזקנים בארצות הברית ראו, Nina A. Kohn, *Elder (In)Justice: A Critique of the Criminalization of Elder Abuse*, 49(1) AM. L. REV. 1, 2 (2012). המגמות האקדמיות בישראל דומות בהקשר הזה למגמות בעולם.
- 5 הגדרת "זקנים" בישראל ובעולם משתנה בהתאם למין ולנושא (גם בישראל, הגדרת זקנים משתנה מחוק לחוק). לצורך מאמר זה, אלא אם כן יצוין אחרת, אתיחס לזקנים כאל אנשים בני 65 ומעלה, בהתאם לקבוע בסעיף 1368(ג) לחוק העונשין, התשל"ז-1977 ס"ח 226 (להלן: חוק העונשין).
- 6 רות בן-ישראל וגדעון בן-ישראל מי **מפחד מהגיל השלישי** 15-17 (2004).
- 7 יצחק שנוור ושמואל באר (עורכים) **בני 65+ בישראל, שנתון סטטיסטי 2018** 3-12 (2019).
- 8 נכון לסוף שנת 2017, 42% מבין כלל אוכלוסיית הזקנים הם בני שבעים וחמש ומעלה, ו-25% מבין אוכלוסיית הזקנים בני שמונים ומעלה. שנוור ובאר, לעיל ה"ש 7, בעמ' 3-12. מספר הזקנים עתיד לעמוד בעוד חמישים שנה על כשלושה מיליון נפשות, שיהוו כ-15.3% מכלל האוכלוסייה. מתוכם, חלקם של בני שמונים ומעלה יגדל מ-2.9% מכלל האוכלוסייה בסוף שנת 2016, ל-6% בשנת 2065, שהם כ-1.2 מיליון אנשים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה **שנתון סטטיסטי לישראל 2017**) (2017).
- 9 אחוז הגשים הזקנות עומד על כ-56% מבין כלל הזקנים. שנוור ובאר, לעיל ה"ש 7, בעמ' 3-12.
- 10 בשל אפיונה של ישראל כמדינת מהגרים ובשל גלי העלייה הגדולים שהגיעו אליה מאז השנים הראשונות להקמתה, 78% מסך הזקנים היהודים אינם ילידי הארץ. מתוך הזקנים אשר אינם ילידי הארץ, ובמיוחד מאז גלי העלייה של שנות התשעים ואילך, גדל מספר העולים ממדינות ברית המועצות לשעבר, אשר עלו לישראל בגיל מבוגר. Keren Rabi, *Israeli Perspectives on Elder Abuse*, 32(1) EDUC. GERONTOLOGY 49, 50 (2006); שנוור ובאר, לעיל ה"ש 7, בעמ' 3-12.
- 11 ראו למשל סעיף 19 לחוק הרשות הממשלתית להתחדשות עירונית, התשע"ו-2016, ס"ח 1234, אשר קובע פטור לבעלים של דירה שעבר את גיל הפרישה, מהשתתפות בהוצאות ניהול ותחזוקה של הרכוש המשותף בבית משותף מחדש למשך חמש שנים. סעיף זה לא הופיע בנוסח המקורי של הצעת החוק הממשלתית, והתווסף בעקבות דיונים בוועדה המיוחדת שהוקמה בנושא, שם הועלו הסתייגויות הקשורות במאפייניהם הייחודיים של הזקנים, ובעיקר – חוסר הרצון לערוך שינויים במתכונת המגורים, וקושי כלכלי לשאת בהוצאות הנובעות מהפיכתו של הבניין למבנה יוקרתי בעקבות תהליך התחדשות עירונית. פרוטוקול ישיבה מס' 67 של הוועדה המיוחדת לדיון בהצ"ח הרשות הממשלתית להתחדשות עירונית, הצ"ח התכנון והבניה (הוראת שעה) ובהצ"ח שירותים פיננסיים חוץ מוסדיים, הכנסת ה-20, (26.7.2016), דבריו של ח"כ יגאל גואטה.
- 12 רע"פ 2976/01 אסף נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 5.2.2002).

- 13 עדנה ארבל "מעמדו של קרבן העבירה בהליך המשפטי" ספר גבריאל בך 189, 191-192 (דוד האן, דנה כהן-לקח ומיכאל בך עורכים, 2011).
- 14 שם, בעמ' 190-192.
- 15 המיקום השולי של נפגעי עבירה בהליך הפלילי בא לידי ביטוי במיעוט זכויות, ובהגבלת הזכויות הקיימות בחוק. כך למשל, רק נפגעי עבירות מין או אלימות חמורה יהיו זכאים בהתאם לחוק להביע את דעתם על הסדר טיעון מתגבש, וגם זאת, רק בתנאים מסוימים, מבלי שעמדתם לעניין זה תחייב את בית המשפט או את התביעה. ראו סעיף 17 לחוק זכויות נפגעי עבירה.
- 16 דנציג-דרונברג ופוגין, 'לעיל ה"ש 2, בעמ' 550-552.
- 17 שם.
- 18 גילנות עצמית משמעה קבלת והטמעת תפיסות גילניות על ידי אנשים זקנים. הפנמת הסטריאוטיפים והערכים השליליים הנלווים לזיקנה וטיפוח תפיסה גילנית בקרב הזקנים עצמם עלולה להביא חלק מהם לאמץ התנהגויות ותפיסות עצמיות גילניות, ולשייך לעצמם תכונות שהם סוברים שנובעות מזיקנה (למשל: לשייך שכחה לזיקנה בהכרח, אף שגם אנשים צעירים שוכחים), וכך לגרום להחלשתם. כך, זקנים המאמצים סטריאוטיפים גילניים יחשבו על עצמם כעל חסרי יכולת, חסרי הבנה, וחסרי יכולת לתרום לחברה. בהתאם לזאת, יפעלו אותם אנשים באופן המחזין חוסר יכולת, ולמעשה יחזקו ויצדיקו את תפיסתם ככאלה. גילנות עצמית עלולה לפגוע באיכות החיים ובבריאותם של המחזיקים בה, ואף לקצר את תוחלת חייהם. אהוד בודנר "מקורות הגילנות בקרב זקנים וצעירים" גרונטולוגיה לח(3-2) 19, 22-23 (2011); ישראל (איסי) דורון, ליאת איילון, שרון שיוביץ-עזרא, אהוד בודנר, נואית ענבר, חיה קורן, חוה גולנדר, חיים חזן, שרה כרמל, שרה אלון, ג'ני ברודסקי ואביבה גולדברג "גילנות בישראל ובאירופה: ממצאים ראשוניים מתוך הסקר החברתי האירופי (ESS) גרונטולוגיה לח(3-2) 73, 76 (2011). פירוט נוסף בנוגע למונח "גילנות" יופיע בהמשך המאמר בפרקים א ו-ג.1.
- 19 Uli Orth, *Secondary Victimization of Crime Victims by Criminal Proceedings*, 15(4) Soc. JUST. RES. 313, 313-325 (2002).
- 20 LORRAINE WOLHUTER, NEIL OLLEY, DAVID DENHAM, *VICTIMOLOGY: VICIMISATION AND VICTIMS RIGHTS* 108 (2009).
- 21 המונח Ageism הוטבע לראשונה על ידי רוברט באטלר בשנת 1969, והתייחס לדעות קדומות ולרתיעה מהזיקנה, המלווה במוגבלות, מחלות ולבסוף – הפחד מחוסר האונים והמוות. Robert N. Butler, *Age-Is: Another Form of Bigotry*, 9(4) THE GERONTOLOGIST 243, 243-46 (1969). בהמשך, הגדרת הגילנות הורחבה והיא כוללת כיום התייחסות לביטויים שונים של גילנות ולהסברים שונים לתופעה. על הגדרות שונות לגילנות ראו חיה קורן "גילנות מהי? הבניית המושג והגדרתו" גילנות בחברה הישראלית 28, 28-51 (ישראל (איסי) דורון עורך, 2013).
- 22 Valerie Braithwaite, *Reducing Ageism, in AGEISM: STEREOTYPING AND PREJUDICE AGAINST OLDER PERSONS* 311 (Todd D.Nelson ed., 2002).
- 23 אפשר לחשוב על הדוגמה של עזרה לזקן/ה לחצות את הכביש כעל דוגמה מרכזית בהקשר זה, אשר הפכה זה מכבר למטאפורה לרגישות חברתית, אף שלא ברור תמיד האם הזקן/ה זקוק/ה לעזרתנו. הבעייתיות הטמונה בדוגמה זו מתעצמת ומקבלת היבט מגדרי ככל שרווח השימוש בדמות נשית – "עזר לזקנה לחצות את הכביש".
- 24 ישראל דורון **משפט, צדק וזיקנה** 33 (מהדורה שנייה, 2010). בהמשך, בעמ' 54-66, מציג פרופ' דורון מודל רב-ממדי, שלפיו אפשר לזהות ארבעה ממדים משפטיים אשר התפתחו בשיטת המשפט במהלך השנים, המשמשים להגנה על זכויות הזקנים ועל מעמדם בישראל: ממד ההגנה, ממד התכנון והמניעה, ממד התמיכה ברשת החברתית וממד ההעצמה. ממדים אלה שונים זה מזה בערכים שאותם הם מקדמים (ערכים פטרנליסטיים וקהילתיים מול ערכים של אוטונומיה ואינדיווידואליזם), ובצורת ההתערבות שהם מחילים (התערבות ישירה מול התערבות עקיפה). ממד ההגנה, הראשון מבחינה כרונולוגית מבין הארבעה, עוסק במתן פתרונות חקיקתיים ממוקדים לצורך בהגנה על אוכלוסיית הזקנים (כמו גם אוכלוסיות פגיעות אחרות) מפני הזנחה, עוני או ניצול. הגנה זו סופקה בשתי דרכים

- מקבילות: חוקים אשר נועדו להגן מפני פגיעה, וחוקים אשר נועדו לספק את צורכי המחיה הבסיסיים של הזקנים. לענייננו, אפשר לכלול במסגרת חוקים אלה את תיקון מס' 26 לחוק העונשין, אשר הוסיף את פרק ההגנה על קטינים וחסרי ישע, שבו אדון בהרחבה בהמשך המאמר, וכן החוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א-1991, חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962 (טרם תיקון 18) ואחרים.
- 25 ישראל (איסי) דורון "גילנות ואנטי-גילנות בפסיקה בית המשפט העליון" המשפט יד 65, 73 (התשע"א).
- 26 הרחבה בנושא הנגשת מערכת המשפט לזקנים תובא בהמשך המאמר.
- 27 כך, למשל, אפשר לטעון כי הצעת חלופות לשימוש בכלים אינטרנטיים לאלה אשר אינם מחזיקים במחשב או מתמצאים באינטרנט, נוכח מחקרים המצביעים על שיעור החזקה נמוך של מחשבים בידי זקנים, אינה מצביעה על גילנות אלא על התאמה נדרשת לצורכי הציבור. דוגמה נוספת מצויה בסעיף 1ג14 לחוק הגנת הצרכן, התשמ"א-1981, שבמסגרתו ניתנת ארכה לביטול עסקה ברוכלות ועסקת מכר מרחוק לצרכן שהוא אדם עם מוגבלות, עולה חדש או צרכן זקן. ההצדקה לסעיף זה ביחס לאנשים זקנים היא בשכיחות הגבוהה של עסקאות מכר מרחוק המתבצעות על ידי זקנים, ובהן גם עסקאות הפוגעות בזקן ומנצלות את חולשותיו (עוד על עסקאות טלמרקטינג וההיבטים הפליליים העולים מהן בהמשך). לעומת זאת, אפשר לטעון כי עיגון השונות של אוכלוסיות אלה במסגרת החוק משמר ומקבע את תפיסתן כאוכלוסיות מועדות לפגיעה.
- 28 דליה דורנר "הבחנה משווה ומעמד האשה" עיוני משפט כ(3) 541, 547 (1997).
- 29 בג"ץ 4541/94 מילר נ' שר הביטחון ואח' פ"ד מט(4) 94, 133 (פסק דינה של השופטת דורנר) (פורסם בנבו, 8.11.1995) (להלן: עניין מילר).
- 30 שם, בעמ' 141; יהודית לייבה ונטע זיו "חוק הליכי חקירה והעדה (התאמה לאנשים עם מוגבלות שכלית ונפשית), התשס"ו-2005 בראי לימודי ביקורת מוגבלות – נגישות למערכת הצדק לאנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית" חוקים ח 85, 93-94 (2016).
- 31 עניין מילר, לעיל ה"ש 29, דבריה של השופטת דורנר בעמ' 133; רע"א 8821/09 פבל פרוז'אנסקי נ' חברת לילה טוב הפקות בע"מ, 34 (פסק דינו של השופט ג'ובראן (ברעת מיעוט)) (פורסם בנבו, 16.11.2011). בהקשר לזכויות זקנים במשפט ראו ישראל דורון "זקנה וזכויות כלכליות וחברתיות: יחסי-הגומלין בין הזדקנות החברה הישראלית ובין מעמדן של הזכויות הכלכליות והחברתיות במשפט הישראלי" זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות בישראל 893, 897 (יורם רבין ויובל שני עורכים, התשס"ה-2004).
- 32 קתרין מקינון פמיניזם משפטי בתאוריה ובפרקטיקה 23-40 (דפנה ברק ארז עורכת, עידית שורר מתרגמת, 2005); נויה רימלט הפמיניזם המשפטי מתאוריה למעשה 91-96 (2010).
- 33 בהתאם להגדרתו המרחיבה של באטלר לגילנות, קטלוג הזקנים כולם כסנייליים, בעלי חשיבה והתנהגות מקובעת ועוד, מאפשר לצעירים לראות את הזקנים כשונים, ובעקבות זאת, להפסיק לראות בהם בני אדם; (ROBERT N. BUTLER, WHY SURVIVE? BEING OLD IN AMERICA 12 (1975)).
- 34 ראו בפרק המבוא לעיל.
- 35 אורית קמיר פמיניזם, זכויות ומשפט 65-66 (דלית רביד עורכת, 2002).
- 36 ראו פירוט על גילנות עצמית בפרק המבוא לעיל.
- 37 Sagit Lev, Susanne Wurm & Liat Ayalon, *Origins of Ageism at the Individual Level, in CONTEMPORARY PERSPECTIVES ON AGEISM* 51, 62 (Liat Ayalon & Clemens Tesch-Römer eds., 2018).
- 38 HANS VON HENTIG, THE CRIMINAL AND HIS VICTIM: STUDIES ON THE SOCIOBIOLOGY OF CRIME 408-411 (1967). הפירוט על סוגי הקורבנות השונים אצל פון-הנטיג נערך במסגרת דיון רחב יותר על הקשר בין העברייני לקורבן, והשפעתם של המאפיינים הייחודיים של הקורבנות על העבירות המתבצעות כלפיהם. פון-הנטיג טען, שאי-אפשר להתייחס רק לצד אחד במשוואה ולהתעלם מהצד השני, והמשיל זאת לעיסוק בחיות טורפות, מבלי לדון במאפייני החיות הנטרפות על ידיהן (ראו למשל עמ' 385).

- 39 מדובר לדעתי בתפיסה גילנית מובהקת, בשל התבססות על מאפיין הגיל כמאפיין יחיד של האדם, תוך התעלמות משיקולים נוספים כגון מצב קוגניטיבי, נפשי, חברתי ועוד, והסקת מסקנות המבוססות על הסטריאוטיפ של האדם הזקן כפי שהוא נתפס בעיני המחבר – אדם סניילי, חסר שיקול דעת ובעל מוגבלות אינהרנטית.
- 40 Von Hentig, לעיל ה"ש 38.
- 41 Marianne Pinkerton James, *The Elderly as Victims of Crime, Abuse and Neglect*, 37 TRENDS & ISSUES IN CRIME AND CRIM. JUST. 1, 1-7 (1992).
- 42 Ezzat A. Fattah & Vincent F. Sacco, *CRIME AND VICTIMIZATION OF THE ELDERLY* 169-170 (1989).
- 43 דוגמה לכך, אשר תפורט בהרחבה להלן, היא למשל בשימוש בעבירות כלפי חסרי ישע ביחס לאנשים זקנים, אשר לא בהכרח עונים על הגדרת "חסר ישע". באופן זה נוצר קטלוג א־פריורי של זקן אשר בוצעה כלפיו עבירת התעללות או הזנחה כאדם חסר ישע, אף שאין בהכרח קשר בין מעשה העבירה לבין גילו של הקורבן.
- 44 תשובת משטרת ישראל מיום 26.4.2017 לבקשת חופש מידע אשר הוגשה על ידי הקליניקה לזכויות זקנים וניצולי שואה באוניברסיטת בר-אילן. הבקשה התייחסה לעבירות במרחב הציבורי בלבד (לא בבית), אשר בוצעו על ידי אדם זר לקורבן, בערים ירושלים, תל-אביב, באר-שבע, חיפה ופתח-תקוה בין השנים 2014-2016, בעבירות אלימות מסוימות אשר פורטו בבקשה. בגלל ההיקף המצומצם של הבקשה, המתייחסת למספר שנים קטן ולערים מסוימות במדינה, הנתונים המפורטים לעיל מתייחסים למספר קטן של עבירות, ולא יכולים כשלעצמם לבסס אמירה סטטיסטית חד-משמעית.
- 45 חשוב להדגיש, כי המידע עוסק בתלונות שהוגשו למשטרה, ולא במספר העבירות שבוצעו במציאות. ידוע כי קיים פער גדול בין מספר העבירות שבוצעו לבין מספר התלונות המוגשות למשטרה, אך מחקר העוסק בגורמים המביאים אנשים זקנים לבחור להגיש תלונה במשטרה או להימנע מכך לא נערך בישראל, למיטב ידיעתי.
- 46 Fattah & Sacco, לעיל ה"ש 42, בעמ' 172.
- 47 סעיף 402 לחוק העונשין.
- 48 שם, בס' 380-382.
- 49 שם, בס' 333, 335.
- 50 Fattah & Sacco, לעיל ה"ש 42, בעמ' 169-170.
- 51 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לעיל ה"ש 8, בעמ' 228 (פרק 8).
- 52 Ronald Clarke, Paul Ekblom, Mike Hough & Pat Mayhew, *Elderly Victims of Crime and Exposure to Risk*, 24(1) THE HOW. J. 1, 1-9 (1985).
- 53 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לעיל ה"ש 8, בפרק 8 עמ' 237.
- 54 James Pinkerton, לעיל ה"ש 41, בעמ' 3.
- 55 Vania Ceccato & Roya Bamzar, *Elderly Victimization and Fear of Crime in Public Spaces*, 26(2) INT'L. CRIM. JUST. REV. 115, 115-33 (2016).
- 56 כעולה מהסקר, במרבית המקרים הפוגע הוא בן משפחתו של הקורבן, בעיקר בן זוג או ילד בוגר. צבי איזיקוביץ, טובה וינטרשטיין ואריאלה לבנשטיין סקר התעללות והזנחה של זקנים בישראל, 24, 22 (2004).
- 57 WORLD HEALTH ORGANIZATION, EUROPEAN REPORT ON PREVENTING ELDER MALTREATMENT 29-30 (2011); Lawrence B. Schiamberg, Gia G. Barboza, James Oehmke, Zhenmei Zhang, Robert J. Griffiore, Robin P. Weatherill, Levente Von Heydrich & Lori A. Post, *Elder Abuse in Nursing Homes: An Ecological Perspective*, 23(2) J. OF ELDER ABUSE & NEGLECT 190, 198 (2011).
- 58 WORLD HEALTH ORGANIZATION, לעיל ה"ש 57, בעמ' 2.
- 59 איזיקוביץ, וינטרשטיין ולבנשטיין, לעיל ה"ש 56, בעמ' 32.
- 60 שם, בעמ' 54-60.

- C. Cooper, A. Selwood, M. Blanchard, Z. Walker, R. Blizard & G. Livingston, *The Determinants of Family Carers' Abusive Behaviour to People with Dementia: Results of the CARD Study*, 121(1) J. OF AFFECTIVE DISORDERS 136, 136-142 (2010) עם דמנציה על ידי מטפל נמשכה או החריפה, אך לא הופחתה. לעומת זאת, במחקר אחר נמצא שדווקא זקנים שמוגדרים בעלי תלות מתונה (Moderate dependency) חשופים יותר לאלימות מצד מטפלים מאשר זקנים בעלי תלות גבוהה. ההסבר המוצע הוא שישנה אינטראקציה רבה יותר עם אדם בעל יכולות קוגניטיביות טובות, מאשר אדם שיכולותיו הקוגניטיביות נפגעו באופן קשה Claudia Cooper, Martin Blanchard, Amber Selwood, Zuzana Walker & Gill Livingston, ; *Family Carers' Distress and Abusive Behaviour: Longitudinal Study*, 196(6) THE BRITISH J. OF PSYCHIATRY 480, 480-485 (2010) ; Francesc Orfila, Montserrat Coma-Solé, Marta Cabanas, Francisco Cegri-Lombardo, Anna Molerias-Serra & Enriqueta Pujol-Ribera, *Family Caregiver Mistreatment of the Elderly: Prevalence of Risk and Associated Factors*, 18 BIOMED CENT. .PUB. HEALTH 1, 11 (2018)
- Lawrence B. Schiamberg & Daphna Gans, *An Ecological Framework for Contextual Risk Factors in Elder Abuse by Adult Children*, 11(1) J. OF ELDER ABUSE & NEGLECT 79, 90-91 (1999).
- אריאלה לבנשטיין ופנינה רון "פגיעה בקשישים על ידי בני משפחה מטפלים" חברה ורווחה כ175(2), 179 (2000).
- Tancy Vandecar-Burdin & Brian K. Payne, *Risk Factors for Victimization of Younger and Older Persons: Assessing Differences in Isolation, Intra-Individual Characteristics, and Health Factors*, 38(2) J. OF CRIM. JUST. 160 (2010)
- Karen A. Roberto & Pamela B. Teaster, *Theorizing Elder Abuse*, ELDER ABUSE 21, 24-27 (Dong X ed., 2017)
- שם, בעמ' 24; WORLD HEALTH ORGANIZATION, לעיל ה"ש 57, בעמ' 30.
- אורלי אינס קניג, שרה אלון, וורד בן דוד התעללות בזקנים: התערבות ומניעה 22 (2007).
- Schiamberg & Gans, לעיל ה"ש 62. לפי המודל האקולוגי, המעגל הפנימי ביותר הוא מעגל המיקרוסיסטם – סביבתו וקשריו הקרובים ביותר של הנפגע ושל הפוגע: מגדר, מצב משפחתי, רפואי וחברתי, העומס הטיפולי המוטל על המטפל הפוגע, היסטוריה של אלימות במשפחה ועוד. המעגל הבא הוא המזוסיסטם, שבו מבני המיקרו של האדם מתקשרים ומשפיעים אחד על השני. המעגל השלישי הוא האקסוסיסטם, מעגל חיצוני לאדם המשפיע עליו באמצעות קשרי גומלין בין גורמים ברמת המיקרו לבין צדדים שלישיים, כגון קשרים בין בני המשפחה של הזקן הנפגע לבין המטפל הסיעודי או בינם לבין המוסד הסיעודי. המעגל החיצוני ביותר הוא המאקרוסיסטם, המורכב מערכים תרבותיים, סטריאוטיפים, מנהגים, חוקים וכדומה, המשפיעים על האדם באמצעות קשרי גומלין עם כל שאר המערכות. יישום של המודל האקולוגי ביחס להתעללות בזקנים נעשה במחקרים שונים שפורסמו על ידי Schiamberg, לדוגמה – יישום המודל בהקשר של התעללות בזקנים במסודות סיעודיים – Schiamberg et al., לעיל ה"ש 57; יישום המודל בהקשר של התעללות פיזית בזקנים על ידי בני המשפחה המטפלים – Levente Von Heydrich, Lawrence B. Schiamberg & Grace Chee, *Social-Relational Risk Factors for Predicting Elder Physical Abuse: An Ecological Bi-Focal Model*, 75(1) THE INT'L J. OF AGING & HUM. DEV. 71 (2012)
- Roberto & Teaster, לעיל ה"ש 65, בעמ' 25-26.
- Tova Band-Winterstein & Zvi Eizikovits, "Aging Out" of Violence: The Multiple Faces of Intimate Violence Over the Life Span, 19(2) QUALITATIVE HEALTH RES. 164, 164-180 (2009)
- Roberto & Teaster, לעיל ה"ש 65, בעמ' 26-27.
- Band-Winterstein & Eizikovits, לעיל ה"ש 70.

- Joo young Kong & Scott D. Easton, *Re-experiencing Violence Across the Life Course: Histories of Childhood Maltreatment and Elder Abuse Victimization*, 74(5) THE J. OF GERONTOLOGY 853, 853-57 (2019). 73
- ראו פירוט על מספר הזקנים העולים בישראל בפרק המבוא לעיל. 74
- Esther Iecovich, *Elder Abuse and Neglect in Israel: A Comparison Between the General Elderly Population and Elderly New Immigrants*, 54 FAMILY RELATIONS 436, 436 (2005) 75
- Rabi, לעיל ה"ש 10, בעמ' 50; מרכז הידע לחקר הזדקנות האוכלוסייה בישראל ממצאים ראשוניים נבחרים על האוכלוסייה המבוגרת בישראל, סקר SHARE – גל 4 (לא צוינה שנה), עמ' 3. 76
- Iecovich, לעיל ה"ש 75, בעמ' 439, 441. 77
- שם, בעמ' 438-439. 78
- נתונים משנת 2007 מראים, כי בעוד שחלקם באוכלוסייה של העולים הזקנים ממדינות ברית המועצות לשעבר עמד על כ-25%, מספר התלונות שהגישו במשטרה מתוך סך תלונות הזקנים עמד על 9% בלבד. אורי טל ד"ח אלימות כלפי קשישים 4 (הכנסת, מרכז מחקר ומידע, 2007). 79
- לצורך הדיון להלן לא תיעשה הבחנה בין סוגי המוסדות השונים, כל עוד הם נועדו לשרת אנשים זקנים בעלי מוגבלות כלשהי – תשושים, סיעודיים, תשושי נפש או סיעודיים מורכבים. 80
- Yongjie Yon, Maria Ramiro-Gonzalez, Christopher R. Mikton, Manfred Huber & Dinesh Sethi, *The Prevalence of Elder Abuse in Institutional Settings: A Systematic Review and Meta-Analysis*, 29(1) EUR. J. OF PUB. HEALTH 1, 6 (2018) 81
- שם. 82
- Schiemberg et al., לעיל ה"ש 57, בעמ' 198-199. 83
- שם, בעמ' 200. 84
- Brian K. Payne & Sheryl M. Strasser, *Financial Exploitation of Older Persons in Adult Care Settings: Comparison to Physical Abuse and the Justice System's Response*, 24 J. OF ABUSE & NEGLECT 231, 232 (2012) 85
- במחקרים שונים שנערכו בעולם נמצא, כי מרבית עבירות הניצול הכלכלי מתבצעות בידי בני משפחה ולא בידי מטפלים מקצועיים. Deborah Setterlund, Cheryl Tilse, Jill Wilson, Anne-Louise Mccawley & Linda Rosenman, *Understanding Financial Elder Abuse in Families: the Potential of Routine Activities Theory*, 27(4) AGING & SOC'Y 599, 600 (2007) 86
- Payne & Strasser, לעיל ה"ש 85, בעמ' 231-232. 87
- Betty Malks, Christine M. Schmidt & Michael J. Austin, *Elder Abuse Prevention*, 39(3) J. OF GERONTOLOGICAL SOC. WORK 23, 28 (2002) 88
- מיכאל (מיקי) שינדלר וישראל (איסי) דורון "התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם: עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה" המשפט (כב) 105, 112-113 (התשע"ו); Margot J. Schofield, Jennifer R. Powers & Deborah Loxton, *Mortality and Disability Outcomes of Self-Reported Elder Abuse: A 12-Year Prospective Investigation*, 61(5) J. OF THE AM. GERIATRICS SOC'Y 679, 679 (2013); Ronet Bachman & Michelle L. Meloy, *The Epidemiology of Violence Against the Elderly*, 24(2) J. OF CONTEMPORARY CRIM. JUST. 186, 190 (2008) 89
- Russell G. Smith, *Fraud and Financial Abuse of Older Persons*, 11(3) CURRENT ISSUES in Crim. Just. 273, 275 (2000) 90
- Setterlund et al., לעיל ה"ש 86, בעמ' 602. 91
- שם, בעמ' 601. 92
- Donna J. Rabiner, Janet O'Keeffe & David Brown, *A Conceptual Framework of Financial Exploitation of Older Persons*, 16(2) J. OF ELDER ABUSE & NEGLECT 53 (2005) 93
- Setterlund et al., לעיל ה"ש 86, בעמ' 604-605. 94

- Michael D. Reisig & Kristy Holtfreter, *Shopping Fraud Victimization Among the Elderly*, 95
20 J. OF FIN. CRIME 324 (2013)
שם, שם. 96
- Setterlund et al., לעיל ה"ש 86, בעמ' 602. 97
- Daniel P. Mears, Michael D. Reisig, Samuel Scaggs & Kristy Holtfreter, *Efforts to Reduce Consumer Fraud Victimization Among the Elderly: The Effect of Information Access on Program Awareness and Contact*, 62(9) CRIME AND DELINQUENCY 1235, 1237 (2016)
המחברים טוענים, בהתבסס על מחקרים רבים, כי איתנות כלכלית מגדילה את הסיכון לקורבנות שלמרקטינג, בניגוד לטענתם של FATTAH & SACCO, לעיל ה"ש 42, בעמ' 176, שלפיה דווקא חוסר יציבות פיננסית הוא גורם סיכון מוגבר לתופעה.
FATTAH & SACCO, לעיל ה"ש 42, בעמ' 176. 99
- Payne & Strasser, לעיל ה"ש 85, בעמ' 232; Mears, Reisig, Scaggs & Holtfreter, לעיל ה"ש 98, בעמ' 1236. 100
- Schofield, Powers & Loxton, לעיל ה"ש 89. 101
- Bachman & Meloy, לעיל ה"ש 89. 102
- FATTAH & SACCO, לעיל ה"ש 42, בעמ' 150. 103
- Michael D. Reisig, Kristy Holtfreter & Jillian J. Turanovic, *Criminal Victimization, Depressive Symptoms, and Behavioral Avoidance Coping in Late Adolthood: The Conditioning Role of Strong Familial Ties*, 25(1) J. OF ADULT DEV. 13, 13-24 (2018)
שם. 105
- שירה הנטמן, זהבה סולומון, ויואב הורן "השפעתה של חשיפה חוזרת לאירועים טראומטיים: התמודדותם של ניצולי שואה עם הזיקנה" גרונטולוגיה כט(3) 11, 15-16 (2002); Shira Hantman, *Holocaust Survivor Typology and Forgiveness*, 20(4) J. OF HUM. BEHAVIOR IN THE SOC. ENV'T 507, 509 (2010). 106
- בחיפוש שנערך לקראת כתיבת המאמר לא נמצא כל מחקר שעסק באופן ייחודי במאפייניהם של נפגעי עבירה ניצולי שואה. אם כי, בהתבסס על מחקרים אחרים שנעשו בנושא חשיפה לטראומה חוזרת של ניצולי שואה, אפשר אולי להניח שגם בהקשר זה, אופן ההתמודדות עם העבירה יושפע מאופן ההתמודדות עם מאורעות השואה (ראו למשל: הנטמן, סולומון והורן, לעיל ה"ש 106). 107
- דנציג-רוזנברג ופוג'ן, לעיל ה"ש 2, בעמ' 565-566. 108
- עוד על גילנות עצמית בה"ש 18 לעיל. 109
- בהקשר זה נערכו מחקרים רבים על תפיסות גילנות עצמית, למשל, בקבלת שירותי רפואה, ראו Mary F. Wyman, Sharon Shiovitz-Ezra & Jürgen Bengel, *Ageism in the Health Care System: Providers, Patients, and System*, in CONTEMPORARY PERSPECTIVES ON AGEISM 193 (Liat Atalon & Clemens Tesch-Romer eds., 2018). לא נמצא כל מחקר בנושא גילנות עצמית של זקנים בקבלת שירותים ממערכת אכיפת החוק. 110
- Payne & Strasser, לעיל ה"ש 85, בעמ' 233. 111
- FATTAH & SACCO, לעיל ה"ש 42, בעמ' 175. 112
- שגית מור "משפט נגיש לכל: הזכות לנגישות ונגישות למשפט – ביקורת מוגבלות" חוקים 15, 29 (2016). 113
- שם, בעמ' 20, 31. 114
- עוד בנושא נגישות למשפט של אנשים זקנים ראו קרן צפריר "הזמן הנוזל – הימשכות הליכים המשפטיים כפגיעה בזכות הגישה של אנשים זקנים למשפט ולצדק: בעקבות עב"ל 45818-02-17 פישביין נ' המוסד לביטוח לאומי" "המשפט" ברשת: זכויות אדם 87, 5 (2019). 115
- מיכל סגל, שגית מור ושירה הנטמן "עמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט במדינת ישראל: סוגיות בנושא נגישות, אמון וגילנות" גרונטולוגיה וגריאטריה מא(3) 51, 51-70 (2014). 116
- שנור ובאר, לעיל ה"ש 7, בעמ' 209-211. 117

- 118 מנתונים שנאספו על ידי מכון ברוקדייל עולה, שאחוז המשתמשים במחשב ובאינטרנט בשלושת החודשים שקדמו לריאיון בקרב זקנים בני שישים וחמש ומעלה עומד על 51%, בהשוואה לכ-72% בקרב כלל האוכלוסייה. שם, בעמ' 221.
- 119 מיטל סגל-רייך וישראל דורון "ייצוג משפטי של לקוחות זקנים: הדילמה האתית סביב זהות הלקוח ומודלים אפשריים לפתרונה" הפרקליט נא 653, 688-689 (התשע"ב).
- 120 כך למשל, ציין בית המשפט בעמ' 9 לגזר הדין בת"פ (מחוזי נצ') 1209/01 מדינת ישראל נ' כרמלי (פורסם נבנו, 25.12.2005), כי מאחר שנפגעת העבירה נפטרה במהלך הדיונים בתיק, לא נפסקו פיצויים לטובת העיזבון. עם זאת, ציין בית המשפט כי אילו הייתה הנפגעת בחיים, היה מקום לחייב את הנאשם בפיצויים משמעותיים לזכותה.
- 121 ס' 77(ב) לחוק העונשין.
- 122 הימשכות ההליכים על פני פרק זמן ארוך פוגעת לא רק בזקנים, אלא מקשה על ההתמודדות עם הפגיעה גם בגילים צעירים. ראו, למשל, לעניין משמעות הימשכות הזמן בקרב ילדים נפגעי עבירה אצל גל ווינדמן, לעיל ה"ש 1, בעמ' 216.
- 123 ויליאם ל"פ פלסטינר, ריצ'רד ל' אייבל ואוסטין סאראט "היווצרותם של סכסוכים והשתנותם: מתן שם, הטלת אשם, עמידה על זכות... "מעשי משפט (ג) 17, 18-19 (2010).
- 124 Fattah & Sacco, לעיל ה"ש 42, בעמ' 175.
- 125 שרה אלון, מיכאל (מיקי) שינדלר, ישראל (איסי) דורון ופאני יוז זקנים בסיכון: היבטים משפטיים, טיפוליים ואתיים 147 (2013).
- 126 Michael D. Reisig & Kristy Holtfreter, *Shopping Fraud Victimization Among the Elderly*, 20 J. OF FIN. CRIME 324 (2013).
- 127 Payne & Strasser, לעיל ה"ש 85, בעמ' 234.
- 128 אינס קניג, אלון ובן דוד, לעיל ה"ש 67, בעמ' 17.
- 129 Maureen J. Fitzpatrick & Sharon Boland Hamill, *Elder Abuse: Factors Related to Perceptions of Severity and Likelihood of Reporting*, 23 J. OF ELDER ABUSE & NEGLECT 1, 3 (2011).
- 130 שם, בעמ' 4.
- 131 James Pinkerton, לעיל ה"ש 41.
- 132 דרורה נחמני-רוט, רינת וייגלר, שרה אלון ופאני יוז מיהו "חסר ישע"? המלצות ועדת ההיגוי הבין-משרדית לעניין הגדרת האדם הזקן כ"חסר ישע" 7-8 (2011).
- 133 שם.
- 134 ס' 368 לחוק העונשין.
- 135 Kohn, לעיל ה"ש 4, בעמ' 21-22.
- 136 יותם טולוב וארלן ס' קנטר "של מי החיים שלי? המאבק להשבת האוטונומיה והכשרות המשפטית לאנשים עם מוגבלויות" מעשי משפט 1 ו 45 (2012). בהקשר זה ראוי לציין, כי בשנת 2016 נכנס לתוקף תיקון מספר 18 לחוק הכשרות המשפטית והאפטרופסות, התשכ"ב-1962. תיקון זה הפך את ברירת המחדל אשר הייתה קיימת עד אז, וקבע במסגרת סעיף 33א לחוק, כי מינוי אפטרופוס ייעשה רק אם אי-אפשר להשיג את המטרה אשר לשמה נדרש המינוי, בדרך הפוגעת פחות בזכויותיו של האדם. תיקון 18 לחוק עומד בהתאמה עם המגמות השולטות בעולם ביחס לזכויות אנשים עם מוגבלויות, אשר באות לידי ביטוי מובהק בסעיף 12 לאמנה הבין-לאומית בדבר זכויות אנשים עם מוגבלויות.
- 137 אם כי לא בטוח שהעברה למוסד סיעודי משפרת את ההגנה על שלומו של הזקן מפני מקרים של עבריינות כלפיו, או רק מעבירה אותם למיקום אחר (Payne & Strasser, לעיל ה"ש 85, בעמ' 245).
- 138 חשוב להדגיש, כי הסמכות להוציא אדם מביתו במצב שבו לא מונה לו אפטרופוס אפשרית בהתאם לחוק ההגנה על חוסים, התשכ"ו-1966, ס"ח 56 והיא נתונה לסמכותו של עובד סוציאלי לפי החוק.
- 139 שינדלר ודורון, לעיל ה"ש 89, בה"ש 95.
- 140 שם, בעמ' 113; קניג, אלון ובן דוד, לעיל ה"ש 67, בעמ' 83.

- 141 מחקרים מלמדים כי אלימות במשפחה בגיל זיקנה מכוונת בעיקר כלפי הנשים. שינדלר ודורון, לעיל ה"ש 89, בעמ' 113.
- 142 טובה בנד וינטרשטיין "להזדקן יחד בצל אלימות: דפוסי אינטראקציה זוגית ואלימות אינטימית בזיקנה" גרונטולוגיה לו(2/3) 109 (2009); Band-Winterstein & Eizikovits, לעיל ה"ש 70, בעמ' 165.
- 143 Band-Winterstein & Eizikovits, לעיל ה"ש 70, בעמ' 165.
- 144 שינדלר ודורון, לעיל ה"ש 89, בה"ש 95; James Pinkerton, לעיל ה"ש 41, בעמ' 5.
- 145 לבנשטיין ורון, לעיל ה"ש 63, בעמ' 186; שינדלר ודורון, לעיל ה"ש 89, בה"ש 11 וכן בה"ש 39.
- 146 שרה אלון וישראל דורון "הזנחה של זקנים – היבטים עיוניים, חוקיים ומעשיים" גרונטולוגיה לו(1) 69-75 (2009).
- 147 פרוטוקול ישיבה מס' 303 של ועדת חוקה, חוק ומשפט, הכנסת ה-17, 13 (9.10.2007), דבריה של עו"ד עמית מררי.
- 148 ראו למשל, מהעת האחרונה: רע"פ 2404/19 פלוני נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 7.4.2019); ת"פ (ב"ש) 26798-05-17 מדינת ישראל נ' סנרט ג'ייקודי וורולג (פורסם בנבו, 31.10.2019); ע"פ 8881/17 פלונית נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 11.6.2018); ע"פ 5107/18 אנדרי קייס ואח' נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 16.1.2019) – במקרה זה הועמדו הנאשמים לדין בעבירות של התעללות בחסר ישע בידי אחראי, וכן בעבירות נוספות של תקיפה בנסיבות מחמירות, איומים, הזנחה מושגחים ועוד.
- 149 נחמני-רוט, וייגלר, אלון ויון, לעיל ה"ש 132, בעמ' 7.
- 150 הזרו לתיקון 26 לחוק העונשין, אשר במסגרתו נוספו העבירות כלפי קטינים וחסרי ישע, היה מקרה אלימות קשה שבוצע כלפי ילדה בת שלוש ואשר הוביל למותה. יצחק קדמן "במותה ציוותה לילדים רבים את החיים: חובת הדיווח על עבירות בילדים – רקע, סקירה ומות" משפחה במשפט (ג-ד) 337, 338-340 (התשס"ט-התש"ע).
- 151 עמדה זו נלמדת מקריאת הפרוטוקולים מדיוני ועדת חוקה, חוק ומשפט אשר נערכו במהלך שנת 1989 וקדמו לתיקון 26 לחוק העונשין. ראו לדוגמה: פרוטוקול ישיבה מס' 40 של ועדת חוקה, חוק ומשפט, הכנסת ה-12 (7.6.1989), ובעיקר דבריה של גב' זילברשטיין בעמ' 19-20, אשר לא הביאו להתייחסות נרחבת לסוגיית הזקנים בנפרד; פרוטוקול ישיבה מס' 45 של ועדת חוקה, חוק ומשפט, הכנסת ה-12 (21.6.1989); פרוטוקול ישיבה מס' 56 של ועדת חוקה, חוק ומשפט, הכנסת ה-12 (24.7.1989), ובעיקר דבריו של ח"כ לוי בעמ' 18 לפרוטוקול, וההתנגדות שהועלתה בדיון הקצר שהתנהל בעקבותיהם; פרוטוקול ישיבה מס' 78 של ועדת חוקה, חוק ומשפט, הכנסת ה-12 (21.11.1989).
- 152 למעט הוראת סעיף 23 לחוק הגנת הצרכן, התשמ"א-1981, ס"ח 302, הקובע כי ביצוע עבירה מהעבירות המנויות בסעיף המתבצעת כלפי זקנים (וכן כלפי קבוצות אוכלוסייה נוספות המפורטות שם) יהווה נסיבות מחמירות. דיון בעבירות לפי חוק הגנת הצרכן להלן בהמשך פרק זה.
- 153 למשל: ע"פ 1864/11 דוידוב נגד מדינת ישראל (פורסם בנבו, 7.11.2012); ת"פ 13168-12-16 מדינת ישראל נ' איסקוב (עציר) (פורסם בנבו, 19.9.2017); ע"פ 1044/13 זיראד נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 29.10.2013); ע"פ 5931/11 עברוליב נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 22.10.2013); ת"פ 40637-06-14 מדינת ישראל נ' שמאילוב (עציר) (פורסם בנבו, 26.10.2016), וכן ההפניות המופיעות בפסקי הדין.
- 154 ע"פ 7961/07 שכטר נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 19.3.2008).
- 155 ראו למשל יישום של גישה זו בת"פ (ת"א) 40054/07 מדינת ישראל נ' זיראד (פורסם בנבו, 5.5.2008); בע"פ 2800/08 מדינת ישראל נ' דוידוב (לא פורסם, 21.7.2008) וכן בע"פ 5889/07 טאלר נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 10.1.2008).
- 156 ראו יישום של גישה זו למשל, ביחס לעבירות רכוש שונות כלפי זקנים, בסעיף 7 לפסק הדין בע"פ 1334/08 ללוש נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 3.9.2008), וכן בע"פ 972/05 אברמוב נ' מדינת ישראל (לא פורסם, 22.3.2007). יצוין, עם זאת, כי בשני פסקי דין אלה נוקט בית המשפט רטוריקה

- גילנית ומכלילה, אשר אינה מבוססת על מצבם של הקורבנות המסוימים, ומאשרר למעשה את תפיסתם של הנאשמים בדבר חולשתם המובנית של הקורבנות הזקנים.
- 157 ראו יישום של גישה זו למשל בסעיף 7 לפסק הדין בע"פ 1864/11 דוידוב נגד מדינת ישראל (פורסם בנבו, 7.11.2012) וכן בסעיף 20 לפסק הדין בע"פ 5931/11 עבדולייב נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 22.10.2013).
- 158 ראו יישום של גישה זו בסעיף 7 לפסק הדין בעניין דוידוב, לעיל בה"ש 155.
- 159 Payne & Strasser, לעיל ה"ש 85.
- 160 פלסטינר, אייבל וסאראט, לעיל ה"ש 123, עמ' 20; Kohn, לעיל ה"ש 4, בעמ' 19.
- 161 Payne & Strasser, לעיל ה"ש 85, בעמ' 234.
- 162 סעיף 368 לחוק העונשין.
- 163 Payne & Strasser, לעיל ה"ש 85, בעמ' 232.
- 164 דוגמאות מהתקופה האחרונה, למשל: ת"פ 6600-03-19 מדינת ישראל נ' עוידה (פורסם בנבו, 25.9.2019), שם הורשע הנאשם בעבירות של קבלת דבר במרמה לפי סעיף 415 לחוק העונשין; ת"פ 40407-09-15 מדינת ישראל נ' ענאני ואח' (פורסם בנבו, 8.1.2019), שם הורשע הנאשם בעבירה של קבלת דבר במרמה בנסיבות מחמירות לפי סעיף 415; ת"פ (ת"א) 63858-06-17 מדינת ישראל נ' אריאל ברוכים ואח' (פורסם בנבו, 17.2.2019), שם הורשעו הנאשמים בעבירות של קבלת דבר במרמה בנסיבות מחמירות וניסיון לקבלת דבר במרמה בנסיבות מחמירות לפי סעיף 415 לחוק העונשין, וכן בעבירות עושק לפי סעיף 431(1) וכן 431(2) לחוק העונשין, ועבירות מס שונות (יצוין בהקשר לתיק זה, כי לא כל העבירות בוצעו נגד זקנים, אך בית המשפט ציין כי בחלק מהמקרים מדובר בנפגעים זקנים, כשיקול להחמרה בענישה. ראו עמ' 17 לגזר הדין).
- 165 כך, למשל, עבירת העושק המעוגנת בסעיף 431 לחוק העונשין, שבה הורשע הנכד בעניין כרמלי, לעיל ה"ש 120, העונש המקסימלי הקבוע בחוק בגינה הוא עד שלוש שנות מאסר; עבירת הגניבה בידי עובד המעוגנת בסעיף 391 לחוק העונשין, יכולה לחול במקרים של גניבה המתבצעת על ידי עובד סיעודי המועסק על ידי האדם הזקן. העונש המקסימלי לעבירה זו הוא שבע שנות מאסר. לשם השוואה, העונש המקסימלי הקבוע בסעיף 368 בגין התעללות בחסר ישע בידי אחראי הוא תשע שנות מאסר.
- 166 סעיף 415 לחוק העונשין.
- 167 סעיף 431 לחוק העונשין.
- 168 סעיף 23 לחוק הגנת הצרכן. במסגרת תיקון לחוק משנת 2014 נוסף סעיף 23א(4), הקובע כי הטעיה צרכנית או השפעה בלתי הוגנת כקבוע בסעיף 23(1א) או 23(2א), כשהן היו מכוונות כלפי זקנים (כמו גם כלפי אוכלוסיות אחרות המפורטות בסעיף), הן נסיבות מחמירות לעבירה. עם זאת, מחיפוש באתר "נבו" בתאריך 8.11.2018 לא נמצא אף פסק דין שהשתמשו בו בסעיף זה עד למועד החיפוש.
- 169 נחמני-רוט, וייגלר, אלון ויוז, לעיל ה"ש 132, בעמ' 11-12.
- 170 שם.
- 171 כגון הזכות לקבל מידע על ההליך הפלילי המעוגנת בסעיף 8 לחוק, זכות העיון בכתב האישום המעוגנת בסעיף 9 לחוק, או הזכות להביע עמדה במקרים מסוימים המפורטים בסעיפים 16-20 לחוק.
- 172 ביקורת על מעמדן של זכויות נפגעי עבירה והיקף ההגנה על זכויותיהם אפשר למצוא אצל דנציג-רוזנברג ופוגין, לעיל ה"ש 2.
- 173 סעיף 4(א) לחוק זכויות נפגעי עבירה.
- 174 ראו הגדרות "עבירה", "נפגע עבירה", "עבירת מין או אלימות", "עבירת מין או אלימות חמורה" בסעיף 2 לחוק זכויות נפגעי עבירה.
- 175 תוספת ראשונה א' לחוק זכויות נפגעי עבירה.
- 176 סעיף 59א לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], התשמ"ב-1982, ס"ח 43 (להלן: חוק סדר הדין הפלילי).

- 177 סעיף 62א לחוק סדר הדין הפלילי.
- 178 ראו סעיף 18 לפסק הדין בע"פ 4245/13 ג'רבאן נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 1.8.2013) וכן המאמרים המובאים שם.
- 179 סעיף 1368 לחוק העונשין.
- 180 סעיפים 368ב, 368ג לחוק העונשין.
- 181 סעיף 351(א) לחוק העונשין.
- 182 סעיף 117ב לחוק סדר הדין הפלילי, חל רק ביחס לאנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית.
- 183 סעיף 187 לחוק סדר הדין הפלילי.
- 184 אורי ינאי "חידוש במשפט הפלילי: הגשת 'תסקיר נפגע עבירת מין' על ידי שירות המבחן למבוגרים" **מגמות בקרימינולוגיה: תאוריה, מדיניות ויישום** 235, 239 (מ' חובב, ל' סבה ומ' אמיר עורכים, התשס"ג).
- 185 שם, בעמ' 264.
- 186 כגון עבירות מין בידי אחראי על חסר ישע המעוגנות בסעיף 351(א) לחוק העונשין, ועבירת השוד, המעוגנת בסעיפים 402-404 לחוק העונשין.
- 187 עניין כרמלי, לעיל ה"ש 120.
- 188 שם, בעמ' 4-5.
- 189 שם, בעמ' 14.
- 190 שם, בעמ' 15.
- 191 שם, בעמ' 18.
- 192 שם, בעמ' 16.
- 193 פרט נוסף שמעניין לציין בהקשר זה, הוא האופן שבו בוחרים בתי המשפט השונים לכנות את הזקנים, נפגעי העבירות, אשר יש בו כדי להעלות חשש לתפיסות גילניות של בתי המשפט: כך למשל, בפסה"ד בעניין בת"פ (ת"א) 40296/99 מדינת ישראל נ' שמעון (פורסם בנבו, 15.4.2002), אשר עסק במקרה של התעללות באדם זקן, כינה בית המשפט את הקורבן בשם "מר זלטין", "הקשיש", או "זלטין הקשיש", באופן אשר קושר בין העבירה עצמה לבין אפיונו של הקורבן כאדם זקן. ואילו בפסה"ד בעניין כרמלי כינה בית המשפט את נפגעת העבירה בשמה הפרטי – בלה, או "הסבתא" (בשל היותה סבתו של הנאשם). בחירות אלה מעידות על הקטנה של הקורבן הן בבחירה לכנותה בשמה הפרטי, והן בבחירה להציגה כסבתא, גם כאשר ההתייחסות איננה נעשית באופן ישיר ליחסים שבין גב' הרמן לנאשם.
- 194 סעיף 2 לחוק הליכי חקירה והעדה (התאמה לאנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית), התשס"ו-2005, ס"ח 42.
- 195 עיון בפרוטוקולים של ועדת חוק, חוקה ומשפט אשר דנו בהצעת החוק טרם אישורה (פרוטוקול ישיבה מס' 325 של ועדת חוקה, חוק ומשפט, הכנסת ה-16, 2 (16.11.2004), דבריה של עו"ד יפעת רווה), מלמד כי היוזמה לחקיקת החוק עלתה על ידי ארגון "בזכות", העוסק בקידום זכויות אנשים עם מוגבלויות. לפיכך, סביר להניח שהתמודדות עם מוגבלויות הנובעות על פי רוב מזיקנה או מאפיינות בעיקרן אנשים זקנים לא עמדה לנגד עיניהם של יוזמי החוק או הגורמים השונים אשר היו מעורבים בתהליך החקיקה.
- 196 דוגמה לעקיפת החוק אפשר למצוא בתפ"ח 17-02-35907 מדינת ישראל נ' אלבו (לא פורסם, 26.6.2019). באותו מקרה, עלו לדיון השאלות האם נפגעת העבירה, זקנה החולה בדמנציה, הייתה יכולה להביע רצון חופשי לקיים יחסי מין עם הנאשם, והאם הנאשם יכול היה להביין שהזקנה חולה בדמנציה ולכן לא מסוגלת לקבל החלטה מודעת בנושא. במסגרת הדיון בתיק, הופיעה נפגעת העבירה בפני בית המשפט, תוך שבית המשפט מבהיר במסגרת הכרעת הדין כי הופעתה התקיימה "לצורך התרשמות בלבד", וכי התקיימה איתה "שיחה" (סעיף 5 להכרעת הדין), להבדיל ממתן עדות. בית המשפט ממשיך ומפרט, כי הנפגעת הייתה מבלבלת מאוד, לא הבינה היכן היא נמצאת ומי האנשים הנמצאים מולה, והתנהגה באופן חריג. ייתכן ששימוש בכלים הקיימים בסעיף 22 לחוק, כגון קיום

ה"שיחה" שלא בבית המשפט, היה מפחית את מפלס הבלבול והחרדה של הנפגעת, ובדרך זאת, מגן על רגשותיה.

197 סעיף 1 לחוק הליכי חקירה והעדה (התאמה לאנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית), התשס"ו-2005, הגדרת "אדם עם מוגבלות שכלית".

198 Ann M. Murphy, *Vanishing Point: Alzheimer's Disease and its Challenges to the Federal Rules of Evidence*, 4 MICH. ST. L. REV 1245 (2012)

